

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ ФЕДОРА ПОТУШНЯКА (1910 – 1960) – ЧЛЕНА УГОРСЬКОГО ЕТНОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА, СПІВРОБІТНИКА ПОДКАРПАТСЬКОГО ОБЩЕСТВА НАУКЪ, ДОЦЕНТА ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Володимир Фенич

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн, ДВНЗ

«Ужгородський національний університет», Ужгород

E-mail: volodymyr.fenych@uzhnu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-0003-8511>

У даній статті автор намагається привернути увагу до постаті етнографа, фольклориста, письменника, поета, перекладача, філософа, археолога та історика Федора Потушняка, якому в лютому цього року виповнилося 115 років з дня народження та 65 років з дня смерті. Федір Михайлович Потушняк був типовим місцевим інтелектуалом із драматичною долею трагічного ХХ століття. Уродженець звичайної сільської русинської родини мав добру фінансову підтримку від батьків, закінчив Карловий університет у Празі, короткий час учителював, став свідомим українофілом. Незважаючи на його національно-політичні погляди угорський уряд підтримував освіченого інтелектуала, в результаті чого Ф. Потушняк став членом Угорського королівського етнографічного товариства та співробітником державного Подкарпатського Общества Наукъ, котре разом з угорською владою у 1941 – 1944 рр. творило на Підкарпатській території самостійну русинську етнічну ідентичність, і від якого ще в кінці грудня 1944 р. він отримав гонорар за свої публікації. Через кілька місяців після мобілізації до угорської армії Ф. Потушняк здається в радянський полон, після чого, за підтримки місцевих друзів-комуністів П. Лінтура та І. Керчі, звільняється з табору для військовополонених і влаштовується на державну роботу. Найдовший період життя і діяльності Ф. М. Потушняка був пов'язаний із роботою на Історичному факультеті УжДУ (1946 – 1960). За цей час добрий вчений і улюбленець студентів пережив різне: з одного боку кар'єрний ріст – членство в Спілці письменників УРСР та отримання і збереження вченого звання доцента без наукового ступеня кандидата історичних наук, а з другого – постійні публічні ідеологічні цькування в антирадянщині та навішування ярлика «ворога народу». Апогеем з летальним фіналом нелюдської діяльності кількох колег на факультеті та в університеті стала т. зв. «справа Кушніра» на зламі 1959 – 1960 р., під час якої «сексоти» Вольфсон, Межберг, Чубуков та інші «добродії» домоглися свого: Ф. Потушняк передчасно помер, не доживши до 50 років... Після себе Федір Потушняк залишив солідну наукову спадщину: бібліографія його праць налічує 267 позицій. З них понад 100 найбільш якісних за змістом досліджень були написані та опубліковані в угорський період життя і діяльності вченого, коли він був членом Угорського етнографічного товариства та співробітником ПОН. Ф. Потушняк став жертвою (не першою і не останньою) своїх колег-«сексотів», а Історичний факультет, на якому ніколи не припинялася ідеологічна боротьба з «ворогами народу», назавжди увіковічнив про себе не добру славу інтелектуального середовища, де зводять рахунки з інакodomцями, які не бажали йти «в ногу» з «генеральною лінією» партії, влади, держави, титульної нації...

Ключові слова: Федір Потушняк, Угорське королівське етнографічне товариство, Подкарпатське Общество Наук, етнограф, фольклорист, письменник, поет, перекладач, археолог, філософ, історик, учитель, викладач, інтелектуал, Підкарпаття, Закарпаття, Ужгородський державний університет, Історичний факультет, «справа Кушніра».

Присвячується 115-ї річниці з дня народження
та 65-ї річниці з дня смерті

«Те, що тут, в радянських умовах признають непридатним, я впевнений, що на Заході, скажімо в Празі чи Будапешті, обов'язково опублікують. Більш того, кожен твір написаний мною, влюбій країні Європи безумовно надрукують»

Федір Потушняк, травень 1947 р.

Постановка проблеми. Кожний рік, що минає, багатий на ювілейні дати історичних подій та визначних діячів краю, відомого з 1945 р. під не рідною назвою «Закарпаття». Одним із таких діячів є Федір Михайлович Потушняк – етнограф, письменник, перекладач, учитель, історик, філософ, археолог, викладач, який у цьому році має одразу два ювілеї: 115 років з дня народження (27 лютого) та 65 років з дня смерті (12 лютого).

Перегляд інформаційних ресурсів та соціальних мереж засвідчив прикру картину забуття імені Ф. Потушняка як на факультеті та в Університеті, на якому він працював останні 14 років свого життя, так і в Закарпатській обласній універсальній науковій бібліотеці, яка носить його ім'я, та у «високих» кабінетах обласної і міської влади. Прямим доказом такого становища є відсутність публікацій про Ф. Потушняка на сторінках «Календаря краєзнавчих

пам'ятних дат Закарпаття. Рекомендаційного бібліографічного посібника» (виходить з 2002 р.), який видає Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека імені Ф. Потушняка, котра, як Комунальне підприємство, перебуває у власності та в підпорядкуванні Закарпатської обласної ради. За останні 23 роки (2002 – 2025) Ф. Потушняк удостоївся честі бути поцінованим дописувачами календаря двічі: у 2004 р., коли до його 95-річчя написав статтю відомий карпаторусинський письменник і літературний критик Іван Петровіч [Петровіч, 2004, с. 97–102], та у 2009 р., коли до його 100-річчя написав статтю відомий закарпатоукраїнський історик літератури та видавець Дмитро Федака [Федака, 2009, с. 64–75]. Обидвох авторів, звісно, цікавив Потушняк-письменник.

У даній публікації автор спробує укласти колективний портрет одного з найбільш освічених інтелектуалів в історії Підкарпаття / Закарпаття середини ХХ ст. Федора Михайловича Потушняка, людини багатьох талантів, який народився і помер при двох імперіях, хоч прожив не цілих 50 років, залишивши після себе близько 270 публікацій з етнографії, фольклористики, філософії, літератури, поезії, археології, історії.

Стан дослідження. Багатогранна творчість Ф. Потушняка (письменника, поета, етнографа, археолога, філософа, історика, вчителя, викладача) цікавила багатьох дослідників різних галузей знань і наук. Перша праця присвячена спеціально усій творчості Ф. Потушняка з'явилася одразу по його смерті в далекому 1961 р.: її автором є відомий літературознавець Василь Микитась, якого, звісно, цікавив Потушняк-письменник [Микитась, 1961]. В українській діаспорі Ф. Потушняк удостоївся замітки обсягом ледь помітного одного абзацу від історика і політолога Василя Маркуся в 11-томній «Енциклопедії українознавства», що виходила в Парижі та Нью-Йорку під редакцією професора Володимира Кубійовича у 1955 – 1995 рр. [Закарпаття в Енциклопедії, 2003, с. 123].

З того часу пройшло 35 років, коли постать освіченого інтелектуала європейського рівня привернула увагу одразу кількох науковців. Із усіх творчих і дослідницьких досягнень талановитого науковця і письменника увагу вчених привернули найперше його філософські погляди. У 1994 р. з'явилися одразу три публікації присвячені постаті Ф. Потушняка: досвідчений викладач вищої школи доцент Михайло Тиводар публікує в університетській газеті оглядову статтю [Тиводар, 1994], молодий історик Роман Офіцинський пише статтю про його філософські погляди [Офіцинський, 1994, с. 56–66], а ужгородське видавництво «Гражда» видає окремою книжечкою (зі зміненою назвою) «Короткий нарис філософії Підкарпаття» Ф. Потушняка [Потушняк, 1994].

Творчість Ф. Потушняка стали вивчати з різних кутів зору: літератури [Хланта, 1995, с. 592–603], культури Підкарпаття / Закарпаття [Довганич, 1995, с. 555–560; Чучка, Маркус, 1999, с. 88–119], поезії [Голомб, 2001] тощо. У 2000 р. світ побачила колективна брошура Михайла Потушняка, Івана

Поповича та Йосипа Кобаля про археологічні дослідження Ф. Потушняка [Потушняк, Попович, Кобаль, 2000].

У жовтні 2000 р. на Історичному факультеті з ініціативи професора М. Тиводара було проведено наукову конференцію присвячену 90-річчю з дня народження Ф. М. Потушняка, на якій заслухано 25 доповідей. Матеріали конференції опубліковано у 2001 р. в черговому випуску наукового збірника «Carpatica – Карпатика» (ІХ-й), що видає Науково-дослідний інститут карпатознавства Ужгородського національного університету (УжНУ) [«Carpatica – Карпатика», 2001]. До збірника увійшли публікації 33 авторів, половина з яких була присвячена аналізу народознавчих (М. Тиводар), археологічних (М. Потушняк), історичних (П. Пеняк), філософських (І. Андрусак, М. Блецкан, В. Логойда, О. Хоменко), обрядових (І. Сенько), літературознавчих (Л. Голомб, Е. Балла, Ю. Туряниця, С. Рошко) та інших тем, пов'язаних із творчістю Ф. Потушняка [Carpatica – Карпатика, 2001, с. 9–70, 179–230].

У 2003 р. історик Р. Офіцинський разом із видавництвом «Гражда» повертаються до філософських поглядів Ф. Потушняка, в результаті чого виходить друком скромна збірка його творів під назвою «Я і безкінечність...». До неї увійшли десять філософських праць вченого, опублікованих в часописах ПОН або рукописи, написані ним у дорадянський час [Потушняк, 2003].

Поза всякої конкуренції найбільшим дослідником життя і творчості Ф. Потушняка (особливо його етнографічного наукового доробку) є історик та етнограф, професор УжНУ М. Тиводар (1936 – 2017). Окрім кількох історико-біографічних нарисів про Ф. Потушняка, часто однакових за змістом републікацій [Тиводар, 1994; Тиводар, 1995, с. 41–46; Тиводар, 1997, с. 86–90; Тиводар, 2001, с. 9–70, 170–219; Тиводар, 2007, с. 262–263], у 2005 р. М. Тиводаром підсумовано власне потушняківознавство окремою книжкою, в якій, окрім розлогого історико-біографічного нариса про свого наукового керівника в студентські роки, автор публікує фото і листи із сімейного архіву вченого, документи з особової справи, уривки із виступів, рішень і постанов місцевих партійних організацій КІПС, републікації його статей опублікованих у крайових періодичних виданнях, публікацію (вперше) рукопису праці Ф. Потушняка «Закарпатська українська етнографія...» та укладення і публікацію бібліографії його наукових праць [Тиводар, 2005]. Автор часто звертатиметься до текстів М. Тиводара як до найбільшого і останнього біографа життя і творчості Ф. Потушняка та опублікованих ним джерел двадцять років тому.

Разом з тим, не можу не зауважити, що М. Тиводар часто помиляється, маніпулює фактами, робить упереджені інтерпретації та висновки, а найприкрішим є те, що виклад подій часто не відповідає опублікованим ним же документам і матеріалам із/про життя і діяльності самого Ф. Потушняка. Шкода, що цих недоречностей не помітив академічний учень М. Тиводара Михайло Зан, автор об'ємної рецензії на книгу свого наукового керівника [Зан, 2006, с. 215–

221]. Посторінкова етнізація життя і творчості Ф. Потушняка М. Тиводаром жодним чином не додає його головній книзі та іншим публікаціям на тему потушнякознавства науковості.

Життя і творчість талановитого інтелектуала знайшли своє висвітлення в статтях професора Івана Попа – колишнього студента Ф. Потушняка та, як і його улюблений викладач, невинної жертви в т. зв. «справі Кушніра», якого у 1960 р. було відраховано зі складу студентів Історичного факультету. Мова йде про статті опубліковані на сторінках російськомовної «Енциклопедії Підкарпатської Русі» [Поп, 2006, с. 301–302] та на сторінках англomовної і україномовної «Енциклопедії історії та культури карпатських русинів» [Pop, 2005, p. 395; Поп, 2010, с. 610–611].

Зрештою постать Ф. М. Потушняка висвітлена на сторінках загальної історії Історичного факультету, який має про себе декілька науково-довідкових видань та свого неофіційного літописця доцента Миколу Олашина [Під покровительством, 2005, с. 5, 12, 17; Олашин, 2007, с. 6, 12, 16; Олашин, 2010, с. 6, 10, 12, 16, 27, 30, 69, 200–202, 227, 293, 303, 316, 319, 399, 402]. Щоправда, у цій «білій» історії факультету, написаній езоповою мовою позитивістської історіографії, відсутні чорні сторінки його життя.

Загалом складається враження, що існуючий історіографічний образ Ф. Потушняка з легкої руки дослідників його творчої діяльності філологів та істориків (М. Тиводара, Р. Офіцинського) відчутно етнізований виключно до українського національного гранд-нарративу. Насправді освічений інтелектуал із підкарпатського села Осою мав типові ознаки центральноєвропейського виховання, освіти, світогляду та культурної ідентичності. Його мікросвіт включав у себе все – і русинський, і угорський, і український, і навіть радянський макросвіти. Федір Потушняк мав селянське карпаторусинське етнічне походження, українську національну свідомість та чехословацьке, угорське і радянське громадянство. Щоб вижити, а це було, є і буде головною життєвою стратегією будь-якої розумної людини, Ф. Потушняк мусив бути (і був) конформістом-приспосованцем рівно настільки, щоб не переступити свої «червоні лінії».

Мета і завдання публікації. З огляду на те, що дослідниками життя і творчості Ф. М. Потушняка більша увага присвячувалася його літературній творчості та філософським поглядам, метою і завданням даної публікації буде написати інтелектуальну біографію людини багатьох талантів, сформовану в нього з кінця 1930-х – початку 1940-х років. Для цього спробуємо: 1) акцентувати на деяких його біографічних аспектах життя та діяльності, які були проігноровані або неправильно інтерпретовані дослідниками вченого, та 2) аналізувати і дати оцінку його народознавчим, філософським, історичним та археологічним поглядам, в яких найкраще прочитується криза освіченого на західних культурних традиціях інтелектуала, зміна менталітету вільної людини Центральної Європи на східний менталітет радянської, комуністичної, української невилітної людини.

Виклад основного матеріалу.

Освіта та учителювання (1910 – 1939). Федір Потушняк народився 27 лютого 1910 р. в с. Осої Іршавського округу комітату Берег Угорського королівства Австро-Угорської монархії першою дитиною в заможній селянській русинській родині Михайла Потяшняка та Анни Варцаби. Його батько заробив гроші в США (тут змінилося його прізвище на Потушняк), де важко працював 10 років на шахтах і залізницях. Після Федора в сім'ї Потушняків народилося ще троє синів: Василь, Петро і Михайло. По закінченні початкової школи (1922) Ф. Потушняк пішов учитися до Берегівської руської (української) гімназії, яку закінчив у 1930 році. На відміну від більшості талановитих земляків-однолітків Федорові неймовірно поталанило: у 1930 – 1937 рр. він навчався на Філософському факультеті Карлового університету в Празі (у 1930 – 1934 рр. на спеціальності українська мова та література), після чого вивчав філософію, поетику, соціологію, етнографію, порівняльні науки, релігію, історію, фольклористику [Потушняк, 2005, с. 123–124].

Після закінчення університету Ф. Потушняк повернувся додому, де учителював в іршавських школах у селах Білки (осінь 1937 – лютий 1938), Нижній Шард / Нижнє Болотне (2.03.1938 – 30.06.1938) та був професором гімназії василян у Великому Бичкові, куди її було перенесено з Ужгорода (з 31.12.1938 до 1.03.1939) [Тиводар, 1997, с. 86; Тиводар, 2005, с. 77–78, 82, 85–86].

1 березня 1939 р. Ф. Потушняк був мобілізований до чехословацької армії. Військову службу почав проходити в м. Брно, котре 15 березня опинилося під німецькою окупацією. Тут, на території Протекторату Богемії і Моравії Третього Райху, Ф. Потушняк трохи працював бібліотекарем в місцевому Університеті (березень–травень 1939 р.), де його заарештувало гестапо. Як потенційного офіцера (бо мав вищу освіту) його відправили до трудового табору чехословацьких військовополонених під Берлін. Тут він кілька місяців працював стрільником на залізничній дорозі, а у вільний від роботи час їздив до берлінських бібліотек (!). Восени 1939 р. нацисти відпустили Ф. Потушняка, після чого він повернувся до рідного Осою. Звідти весною 1940 р. він переїхав до Великого Бичкова, де 10 червня 1940 р. женився на Анні Руснак [Тиводар, 1997, с. 86; Тиводар, 2005, с. 16–20]. В «Автобіографії», написаній у 1947 р., про свій піврічний німецький полон з весни до осені 1939 р. Ф. Потушняк звісно нічого не написав. «У советську добу, – пояснює цей епізод життя Ф. Потушняка його біограф М. Тиводар, – він замовчував факт свого перебування у німецькому таборі військовополонених, бо не зумів би пояснити, чи був звільнений як громадянин Чехословаччини, чи як громадянин Угорщини» [Тиводар, 2005, с. 17]. Жодного угорського громадянства станом на осінь 1939 р. громадянин Ч-СФР мати не міг.

«Небажаний елемент» в уяві університетського професора. Усупереч зізнанню Ф. Потушняка в автобіографії (1947), що після повернення до В. Бичкова він був «більше півроку без заняття» (без роботи), збираючи в той час етнографічний матеріал про гуцулів [Потушняк, 2005, с. 124–125], його біограф

М. Тиводар робить з нього політичну жертву угорського режиму: «За свої погляди та етнічнонаціональну орієнтацію Ф. Потушняк уже в 1939 – 1941 рр. потрапив у списки «небажаних осіб» угорського окупаційного режиму» [Тиводар, 2001, с. 10], або в іншому місці пише: «Цілком зрозуміло, що Ф. Потушняк потрапив до списку «небажаних елементів», і упродовж майже двох років він не міг одержати постійного місця праці» [Тиводар, 2005, с. 17]. Що то були за списки «небажаних осіб» / елементів і чи дійсно прізвище Ф. Потушняка фігурувало в них?

З початком встановлення на Підкарпатській території регентського комісаріату цивільної угорської адміністрації (так називався край з 17 липня 1939 до 23 жовтня 1944 р.) почалися перевірки на лояльність старих місцевих кадрів до нової влади. Цього вимагав урядовий закон від 27 червня 1939 р. про політичну амністію всім, хто мав підкарпатське походження і українські політичні погляди. Мова йшла про учителів, лікарів, інженерів та управлінців. Для перевірки їхньої лояльності створювалися *Комісії з виправдання*, які мали функціонувати за місцем роботи і проживання осіб, які претендували на відповідні державні посади. Членів комісії призначав відповідний міністр за згодою прем'єра після консультацій з регентським комісаром краю. У спірних питаннях комісію скликав компетентний міністр відповідно до інформації, наданої регентським комісаром Підкарпатської території. Особа, зацікавлена в зайнятті відповідної державної посади, заповнювала анкету угорською та русинською мовою (в краї діяла офіційна двомовність), яка розглядалася комісією та регентським комісаром. При недоволенні чи незадоволенні заяви у виправданні особи відмовлялося, про що складали відповідний протокол. Список осіб, які претендували на виправдання, оприлюднювався, і будь-хто міг надати компроментуючу їх інформацію на протязі 8-ми днів. Розгляд справи комісією був усним і закритим. Відсутність претендента не припиняла розгляду його справи. Хто мав претензії щодо претендента на посаду, повинен був з'явитися й надати реальні докази. Рішення комісії приймалося більшістю голосів, а відмова у виправданні пояснювалася відмовником. Регентський комісар у разі незгоди з позитивним рішенням комісії мав право витребувати справу й окремо доповісти по ній компетентному міністру. Останній, за згодою прем'єра, виносив остаточне рішення. В разі відсутності претензій у регентського комісара, особа на протязі 8-ми днів отримувала від комісії позитивну довідку про благонадійність для працевлаштування на державну службу. При проведенні процедури виправдання діяли три інстанції: першою була комісія з виправдання на місці, другою – міністр внутрішніх справ, третьою – Вищий адміністративний суд. Останній, як правило, брав до уваги не партійну приналежність чи зовнішнє вираження прочеських настроїв, а реальну анти-угорську діяльність особи [Розпорядження, 1939, с. 4–12].

Комісії з виправдання брали до уваги вік особи, оскільки вважалося, що молодша генерація (яка виховувалася в Чехословаччині – *авт.*) не мала

можливості виховуватися в угорському дусі, отож і не могла бути настільки відповідальною за своє минуле, як старше довоєнне покоління, що народилося і виховувалося до 1914 р. [Оправдательныя комісії, 1939, с. 2]. Поведінка тих осіб, до моменту приєднання краю до Угорщини (18.03.1939) розглядалася з точки зору «інтересів держави, моральної надійності та чесності у виконанні звання» [Об'явлення в дБЛБ оправданія, 1939, с. 33–34].

Членами комісій були: для учителів – «угороруські» освітяни та священники на чолі з міністерським радником, керівником відділу освіти Регентського комісаріату греко-католицьким священником, д-ром Юлієм Мариною [На предложеніе школьного, 1940, с. 2]; для управлінців – адвокати, лікарі, священники й селяни на чолі з радником міністерства внутрішніх справ [Члены оправдательной комісії, 1940, с. 2]; для чиновників міністерства землеробства – греко-католицькі та римо-католицькі священники, депутати місцевих зібрань, адвокати, лісничі на чолі з міністерськими радниками [Были назначены комісії, 1940, с. 2]; перевірку на благонадійність лікарів та аптекарів проводила Кошицька виправдальна комісія [Об'явлення, 1940, с. 49–50]. З 1 квітня 1940 р. уряд припинив виплату зарплати чиновникам, призначеним ще старою владою, а перепризначення не робилося без проходження процедури виправдання [Что будет с чинниками, 1940, с. 3].

Початок роботи комісій з виправдання учителів було анонсовано на період після Різдва 1939 р., а точніше з кінця січня 1940 р. [Оправданіе учителей, 1939, с. 2; Оправданія подкарпатских учителей, 1940, 21. януаря]. Були створені чотири Комісії з виправдання для 2,5 тис. народних учителів і гімназійних професорів краю (з них понад 1 тис. припадала на один комітат Мараморош): три для народних учителів в Ужгороді, Мукачеві і Хусті та одна для гімназійних професорів в Ужгороді. Кожна комісія складалася з голови і заступника, яких уже призначив уряд, та чотирьох дійсних і чотирьох почесних членів. 22 січня 1940 р. в Міністерстві віросповідань та освіти в Будапешті голови цих комісій прийняли присягу [Оправдательныя комісії, 1940, с. 2; Оправданія подкарпатских учителей, 1940, 21. януаря].

Комісії очолили: головою Ужгородської комісії з виправдання професорів став Людвіг Бешшеней, а його заступником Олександр Чуга; головою Ужанської комісії для учителів став д-р Людвіг Контарик, а його заступником о. Теодор Когутич; головою Березької комісії для учителів став Людвіг Колумбан, а його заступником Йосиф Шереш; головою Мараморошської комісії для учителів став Адальберт Сабов, а його заступником д-р Стефан Будаї. Комісії з виправдання підкарпатських учителів і професорів, перед тим як приступили до своєї роботи з 1 лютого 1940 р., відвідали регентського комісара барона Жігмонда Перенія та начальника відділу освіти Ю. Марину, де отримали наступні інструкції: 1) розпочати роботу з 1 лютого; 2) виправдання мають пройти всі без винятку учителі та професори Підкарпаття, які повинні якнайшвидше заповнити заяви (Nyilatkozat); 3) комісії завжди мають керуватися

найкращою волею і кожному справу об'єктивно розглянути [Комісії для оправдання, 1940, 4. фебруаря].

Не встигли Комісії запрацювати як уже лунали пропозиції спростити їхнє проходження [Упрощеніє производства?, 1940, с. 2] та ширилися розмови про те, чи буде можливість провести ревізію рішень тих комісій [Будет-ли произведена ревизия, 1940, с. 2].

На початку листопада 1940 р. Комісії з виправдання закінчили свою роботу. В шкільному відділі регентського комісара пройшли через виправдання 2 519 учителів і професорів, із яких лише 23 не було виправдано. Ще у 35 випадках провадиться процес виправдання (з них 12 у Березькій комісії), а ще в 12 випадках має місце апеляція. Ще залишилися виправдання службовців і урядників соляних копалень та пенсіонерів [Закончилися оправдания, 1940, 10. новембра].

В закарпато-українській історіографії усталилася думка, що в підсумку Комісії з виправдання звільнили з державної роботи близько двох тисяч службовців чехословацького періоду. Це були фахівці чотирьох професій: урядовці, вчителі, лікарі та інженери. Їх могло б бути значно більше, якби не втручання державного секретаря королівського уряду у справах національностей д-ра Тібора Патакі та регентського комісара Підкарпатської території вітязя Міклоша Козми, які приборкували керівників кадрових люстрацій [Офіцинський, 1997, с. 27. Пор.: Мазурок, 2010, с. 75]. На яких підставах ужгородські історики роблять такі висновки, не вказуючи джерела, важко сказати, але якщо бл. 2 тис. безробітних це правда, то з них учителів було лише 35, а ще 37 залишалися у невизначеному правовому становищі.

Під кадрові чистки Комісій з виправдання потрапляли в основному ті особи русинської чи іншої національності, які були афільовані або з українським рухом (націоналістичним або комуністичним). Переважно це були члени Комуністичної партії Чехословаччини, члени уряду Карпатської України, Карпатської Січі та Українського Національного Об'єднання (УНО). Як відомо, освічений, інтелегентний русин-українофіл Ф. Потушняк, який згідно чинного угорського законодавства належав до молодшої генерації, яка здобула освіту і була вихована за чехословацької влади, щойно повернувшись на Підкарпаття восени 1939 р. із німецького ув'язнення, не був членом жодних політичних організацій. Та й сам він ніде у своїх его-документах (листах, автобіографії тощо) не згадує про майже дворічне (1939 – 1941) перебування «у списках «небажаних елементів / осіб» і ніде не називає себе жертвою угорського політичного режиму. Навпаки, саме йому він завдячуватиме своїм визнанням як ученого та сімейним благополуччям у лихі роки війни.

Більш того списків «небажаних осіб» на Підкарпатській території ніколи не існувало, а якби такі були, їх би давно українські історики опублікували. Про т. зв. списки не пише жодний серйозний вітчизняний історик (про угорських та зарубіжних мовчу), який досліджував історію Підкарпаття років другого угорського панування. Навпаки, одні пишуть про політичний розвиток, а не

занепад Закарпаття у складі Угорщини в 1939 – 1944 рр. [Офіцинський, 1997], а інші не вважають Регентський комісаріат Підкарпатської території з правової точки зору окупаційною адміністрацією у 1939 – 1944 рр. [Мазурок, 2010], за що справедливо отримують від української держави наукові ступені та вчені звання. Безперечною правдою є те, що на місцях діяли чотири *Комісії з виправдання* для перевірки на благонадійність 2,5 тис. управлінців, учителів, лікарів, інженерів колишнього чехословацького режиму, що є абсолютно нормальною міжнародною правовою практикою для будь-якого іншого наступного політичного режиму на здобутій території, однак жодних люстраційних списків ці комісії не складали.

Станом на жовтень 1943 р., як зазначив міністерський радник Гейза Галас, кадрова політика в краї була толерантною: 5 із 6 усіх державних службовців та 7 із 10 нотарів – є родом із Підкарпаття [Уряднична политика, 1943, с. 2]. Таким чином, поширена в українській історіографії думка про масове звільнення гортистською владою підкарпатських учителів через їхню начебто українську свідомість є не більш ніж ще однією не правдою.

Член Угорського королівського етнографічного товариства (1940 – 1944). Робота і визнання до українофіла русинського походження Ф. Потушняка прийшли звідти, звідки він їх вочевидь не чекав. Визнання Ф. Потушняка як ученого (конкретно етнографа) сталося після 1939 р. під час перебування Підкарпатської території в складі Угорського королівства. До 1940 р. Ф. Потушняк мав декілька опублікованих статей: про різдвяні звичаї та повір'я у русинів на Підкарпатті у збірнику «Подкарпатська Русь» (1929) [Олашин, 2010, с. 201; Алмашій, 2011, с. 138]; збірка поезій «Далекі вогні» (Іршава, 1934 під псевдонімом: Вільшицький); оповідання «Земля» (Ужгород, 1938), збірка поезій «Таємничі вечори» (Іршава, 1938), збірка поезій «Можливості» (Севлюш / Виноградів, 1939) [Библиография подкарпатской, 1943, с. 522; Падык, 2016, с. 114]. Укладач бібліографії наукових праць Ф. Потушняка М. Тиводар жодну із вище наведених публікацій у список не вніс, а почав Бібліографію із статті Ф. Потушняка опублікованої в Науковому збірнику товариства «Просвіта» (1938) [Тиводар, 2005, с. 269], певно для того, аби показати, що свою першу статтю вчений надрукував саме у збірнику українського товариства.

29 грудня 1940 р. до знаного на Підкарпатті етнографа, письменника і поета Ф. Потушняка звернувся з листом відомий угорський етнограф, викладач Кафедри етнографії в Католицькому університеті ім. кардинала Пийтера Пазманя та працівник Угорського королівського національного етнографічного музею в Будапешті д-р Бейла Гунда. Він запропонував безробітному на той час Ф. Потушняку наукову співпрацю за грошову винагороду [Лист Б. Гунди, 2005, с. 86–88]. Ф. Потушняк погодився. Він був обраний членом Угорського королівського етнографічного товариства [Потушняк, 2005, с. 125].

Бейла Гунда був ровесником Ф. Потушняка: він народився 25 грудня 1911 р. в с. Темешфівеш;

університетську освіту здобув в Будапештському технічному університеті ім. Йозефа Надора та в Католицькому університеті ім. Пийтера Пазманя; тут у 1936 р. успішно закінчив докторат і залишився викладачем на кафедрі етнології; з 1939 р. Б. Гунда працює науковим співробітником Етнографічного музею; у 1943 р. його призначили завідувачем кафедри етнології в Коложварському університеті; з 1949 р. він переїхав до університету в Дебрецен, де очолював кафедру етнології до кінця життя; основні його праці з етнографії Трансільванії, Карпатського басейну та Балкан були опубліковані у 1940 – 1979 рр. [Ур, 2001, с. 44–45].

У наступному листі від 18 квітня 1941 р. Б. Гунда запропонував Ф. Потушняку взяти участь у зборі етнографічного матеріалу з 20–25 сіл двох районів Підкарпатської території для «Етнографічного атласу Угорщини». Атлас готувала до видання його Кафедра, за що Ф. Потушняк міг отримати від Інституту угрознавства фінансовий гонорар у сумі 100 або 200–230 пенге (залежно від обсягу виконаної ним роботи) [Лист Б. Гунди, 2005, с. 91–92]. 6 липня 1941 р. Б. Гунда повідомив Ф. Потушняка, що йому переведено 200 пенге для проведення польових робіт у 58 селах, що лежать по лінії Собранці – Ужгород – Мукачево – Іршава – Хуст – Мараморш – Борша. Етнографічний матеріал слід зібрати до 10-го, найпізніше до 15 вересня 1941 р., після чого його належить надіслати на адресу Інституту угрознавства до Будапешта [Лист Б. Гунди, с. 2005, с. 98–99].

Тимчасові заробітки не могли влаштувати Ф. Потушняка і він шукав більш стабільної роботи: у випадку освіченого інтелектуала це могла бути тільки державна посада. 22 березня 1941 р. товариш Ф. Потушняка секретар і редактор Подкарпатського Общества Наукъ (ПОН було засновано 26 січня 1941 р.) історик Микола Лелекач, який сам недавно 18 місяців був без роботи, писав у листі, що запропонував його кандидатуру як співробітника ПОН на розгляд угорській владі [Лист М. Лелекача, 2005, с. 90–92]. Недоліком Ф. Потушняка на той час було те, що він не знав досконало угорської мови.

У листі від 22 квітня 1941 р. М. Лелекач пише Ф. Потушняку, що сам напише листа угорською мовою на адресу виконавчого директора ПОН д-ру Івану Гарайді, а він (Потушняк) відправить лист по адресу як «хитрий хохол» наче його сам написав. «*Листмо нікому не показуй и не згадуй навіть мені*», – наказував старший товариш молодшому [Лист М. Лелекача, 2005, с. 92–93]. 5 липня 1941 р. виконавчий директор ПОН І. Гарайда особисто повідомив Ф. Потушняка, що регентський комісар Підкарпатської території вітає із Левелду Міклош Козма дав дозвіл взяти його на роботу до канцелярії ПОН з 1 серпня 1941 р. з місячною зарплатою 100–120 пенге з умовою, що він вивчить в Ужгороді державну угорську мову та здобуде професорський гімназійний диплом [Лист І. Гарайди, 2005, с. 97].

Секретар-редактор Подкарпатського Общества Наукъ (1.10.1941 – 20.09.1944). Університетський професор М. Тиводар помиляється, коли пише, що Ф. Потушняка «*прийняли коректором ПОН з місячною оплатою 100–120 пенгів*» з 1 вересня 1941 року

[Тиводар, 2005, с. 24]. В листі до Ф. Потушняка від 17 липня 1941 р. І. Гарайда тішиться тим, що той узв'язав за написання поеми про угорського національного короля Матяша Гун'яді Корвіна, а також радий за свого кореспондента, що прийняв запропоновану посаду в ПОН з 1 серпня [Лист І. Гарайди, 2005, с. 99]. Певно через якісь бюрократичні нюанси лише з 1 жовтня 1941 р., як писав у листі І. Гарайда Ф. Потушняку, він був узятий на роботу секретарем і редактором ПОН з обов'язками «*кончення редакторських діл і з ними зв'язаною кореспонденції*» з місячною платнею 250 пенге [Лист І. Гарайди, 2005, с. 100].

Зловживши, таким чином, службовим становищем шляхом обману свого безпосереднього начальника д-ра І. Гарайди, М. Лелекач допоміг своєму молодшому другові Ф. Потушняку отримати постійну державну посаду з пристойною місячною зарплатою від угорського режиму, причому удвічі більшу, ніж про неї пише М. Тиводар.

В «Автобіографії» (1947) про свою роботу в ПОН Ф. Потушняк пише не зовсім правду: «*...коли було засновано Підкарпатське товариство наук я був направлений туди на роботу як науковий працівник і письменник. Пізніше працював я як секретар цього товариства. Тут я працював тільки по лінії науки і літератури. На мене дивилися як на значного письменника і наукового працівника, і іншого від мене не вимагали. Як тільки міг, свою працю повертав на благо закарпатоукраїнського народу*» [Потушняк, 2005, с. 125]. Насправді ніяких посад «наукового працівника і письменника» в ПОН ніколи не було (таких не передбачав штатний розпис), а працював Ф. Потушняк на благо своїх угорських русинів (угорусів), в чому полягала головна місія ПОН, як її окреслив регентський комісар М. Козма у листі до прем'єр-міністра королівського уряду Угорщини графа Пала Телекі від 11 січня 1941 р. та під час урочистого відкриття товариства 26 січня 1941 р. [Лист М. Козми, 2009, с. 268; Р'бч регентського комиссара, 1941, с. 6–14, 7–15; Чучка, Маркус, 1999, с. 102].

«*Роки роботи Ф. Потушняка в ПОН, – справедливо наголошує М. Тиводар, – були найбільш плідними в його житті. Упродовж 1941 – 1944 рр. він підготував понад 110 етнографічних, фольклорних, літературознавчих, мовознавчих, краєзнавчих статей*». Успіх Ф. Потушняка (як і багатьох інших його співвітчизників) М. Тиводар пояснює тим, що він «*зрозумів, що слід приховувати свої погляди і переконання, обманювати офіційні власті і працювати на добро свого народу та його культури*» [Тиводар, 2001, с. 11; Тиводар, 2005, с. 26]. Насправді угорська влада добре знала про українофільські погляди Ф. Потушняка, але цінила його як вченого і не піддавала обструкції за його погляди, як це буде робити із освіченими інтелектуалами-інакодумцями радянська та пострадянська влада.

Так, 2 жовтня 1941 р. М. Козма у довгому листі (на 58 стр.) інформував прем'єр-міністра Ласло Бардоші про становище на Підкарпатській території та свою роботу на посаді регентського комісара. В ньому він згадав і про мовну проблему в ПОН, а саме, що

товариство друкує різні видання чистою українською мовою. Зокрема М. Козма згадує прізвище Ф. Потушняка, який пише по-українськи. *«Маємо зрозуміти, – інформує він міністра, – що той малоруський народ ближче стоїть до українців, ніж до росіян, але українська країна перебуває з росіянами в складі однієї держави. Тому у політиків не має іншого вибору як підтримувати той мовний напрям, який називають таким вульгаризмом як «по нашо́му»»* [Цит. за вид.: Botlik, 2022, old. 132]. Незважаючи на проукраїнські погляди та українську мову творів Ф. Потушняка угорська влада взяла його з 1 жовтня 1941 р. на державну посаду і тримала до 20 вересня 1944 р., а гонорари за статті, як переконаємося нижче, виплачувала аж до 31 грудня 1944 року.

Уся робота ПОН за неповні чотири роки його діяльності трималася насправді на кількох співробітниках: виконавчому директорові і редакторові майже всіх видань І. Гарайді, двох секретарях і редакторах – М. Лелекачеві (з квітня 1941 до 30 вересня 1942 р.) і Ф. Потушнякові (з 1 жовтня 1941 до 20 вересня 1944 р.) та двох друкарках. Перший дослідник ПОН та творчості його директора І. Гарайди університетський професор Йосип Дзензелівський писав: *«...і хоч увесь штат платних посад ПОН складався всього з п'яти осіб, у тому числі й трьох технічних працівників, проте уже на першому році його існування І. Гарайда зумів це товариство серйозно розбудувати у поважну культурно-освітню і наукову організацію»* [Дзензелівський, 1993, с. 143–144. Пор.: Тиводар, 2005, с. 62, фото].

«Діяльність ПОНу, – пише один із кращих знавців літературної спадщини підкарпатських письменників Валерій Падак, – продемонструвала можливість наближення позицій колишніх ідейних противників – носіїв русинської свідомості та поміркованих українофілів. В умовах хортистської Угорщини діяльність перших владою підсилювалась, інспірувалась, діяльність же других не заперечувалась, особливо після амністії від 27 червня 1939 року. Ось чому вже на ранішньому етапі організації ПОНу його кістяк склали учораїні помірковані українофіли М. Лелекач, Ф. Потушняк, Л. Дем'ян, О. Маркуш, Ю. Станинець, Андрій Ворон, В. Маркус, Юлій Боршош-Кум'ятський, Кирило Галас, Юрій Керекеш, В. Пінаш-Косівський, Марко Бараболя, молодий Ю. Мейгеш та інші, які у своїй ідейно високій, одухотвореній творчості перейшли до актуальних тем русинської дійсності, намацали больові точки суспільства, шукали виходу та, так би мовити, європеїзації русина «Юри Чорного» і при цьому не ганьбилися вживати місцеву говірку як основу для формування літературної мови русинів Підкарпаття. Невідомо, наскільки б ці талановиті літератори і науковці з часом збагатились у розвитку русинства (не як антиукраїнства, а як відгалуженої частки ранньоукраїнської свідомості), якби не наступні події та зміни» [Падак, 2000, с. 189–190].

12 грудня 1942 р. в скляній залі Регентського комісаріату по вулиці Жупанатській ПОН організувало і провело Літературний та мистецький вечір, присвячений річниці смерті свого засновника та благодійника Міклоша Козми. На урочистому заході,

з-поміж багатьох гостей, було чимало українофілів. Тут свої вірші на честь вітязя із Левелду декламував і Ф. Пасічник (Потушняк) [Літературний и мистецький вечір, 1942, 20 грудня].

В газеті «Недѣля», що спочатку виходила у 1935 – 1938, а відтак у 1941 – 1944 рр. і була покликана, за задумом влади, публікувати статті «по-нашому», тобто, по-русинськи, Ф. Потушняк опублікував у 1941 – 1944 рр. декілька серйозних наукових нарисів. Обізнаний, ерудований, освічений інтелектуал підняв такі теми як:

- соціологія села, проявивши глибоку поінформованість в сучасній американській соціології, з якої на початку ХХ ст. виокремився самостійний напрям соціології села [Потушняк, 1941, 5 жовтня; Русинський дайджест 1939 – 1944. І., 2008, с. 101–108];

- філософія мови професійно висвітлена від згадок про Сократа, Платона та Арістотеля до Августина і Томи Аквінського, та від Гердера, який започаткував філософське дослідження мови, до сучасних суперечок між граматиною і логікою [Потушняк, 1941, 22 лютого; 1 березня; Русинський дайджест 1939 – 1944. І., 2008, с. 108–115];

- тему утопії майстерно викладає від класиків Томаса Мора, Томасо Кампанелли і Френсіса Бекона до Етьєна Кабота, Сен-Сімона, Шарля Фур'є та письменників ХІХ ст. [Потушняк, 1942, 22 лютого; 1 березня; Русинський дайджест 1939 – 1944. І., 2008, с. 115–123];

- походження назв «Мараморош» і «Сигот» вчений виводить – Мараморош – від кельтів і даків (так як і другі назви рік Тиса, Самош тощо), а Сигот – від руської назви «сигіт» – назви рослини «сигут», тобто верболози, з якої плетуть кошики [Потушняк, 1942, 10 травня; Русинський дайджест 1939–1944. І., 2008, с. 123–126];

- тему популяції підкарпатський етнограф починає із спростування закону Томаса Роберта Мальтуса викладеного в «Есе про принципи популяції» (1798), суть якого полягає в тому, що зростання популяції в геометричній прогресії, а продуктів харчування в арифметичній прогресії призведе до катастрофи, а щоб до цього не дійшло, людство змушене буде обмежити кількість народжень і постійно їх регулювати. Однак цього не сталося: абстрактний закон Мальтуса мав би шанси на успіх, якби людство було гомогенним, а не соціальним організмом. В Угорщині, наприклад, помітний спад популяції за останні 40 років: на 1000 жителів припадає: 1911 – 1913 рр. – 34,3 народження, 1921 – 1925 рр. – 29,4 народжень, 1931 – 1935 рр. – 22,4 народжень, 1937 – 1938 рр. – 20,1 народжень, 1939 р. – 19,1 народжень, 1940 – 1942 рр. – 20,2. Проте на Підкарпатті спостерігається навпаки приріст населення в рік на 2,2%: від 1920 – 1930 рр. чисельність населення зросла на 136 тис., тобто на 22%; негативно впливає на популяцію – еміграція та рання смертність [Потушняк, 1943, 7 лютого; 14 лютого; Русинський дайджест 1939 – 1944. І., 2008, с. 139–142].

«Короткий нарис філософії Підкарпаття» (1943). Ще з часів видатного Платона освіченість кожного народу проявляється у його мудрості,

здатності філософствувати. Досягнення народної філософії підкарпатських русинів вперше зібрав і опублікував на сторінках «Літературної Неділі Подкарпатського Общества Наукъ» у 1943 р. його редактор, секретар і активний дописувач Ф. Потушняк у праці «Короткий нарисъ філософіѣ Подкарпатя» [Потушняк, 1943, с. 17–20, 32–34, 43–47, 54–56, 68–70]. На його думку, «Філософія Підкарпаття – се прояв одиниць, але все таки прояв, на дні якого також лежать своєрідні народні знаки, чим може вона стати підвалиною до нашої філософічної думки» [Потушняк, 1994, с. 3].

«Правдиві філософічні стремління з'являються в нас тільки наприкінці XVIII століття і стоять вповні під впливом західної течії мислення, чим здобувають собі провідне становище у філософії європейського сходу». «Перші початки філософічного думання сягають у нас у добу кантіанства. І наші філософії припала роль бути поширювачем нових думок на сході Європи, класти підвалини під її нову філософію» [Потушняк, 1994, с. 4]. Містами, в яких підкарпатські русини прищеплювали західну філософію, були Львів, Краків, Петербург, Харків... Тими підкарпатськими філософами, на думку Ф. Потушняка, були (за хронологією): проф. Петро Дмитрович Лодій (1764 – 1829), життєвому і творчому шляхові якого він присвячує найбільше уваги [Потушняк, 1994, с. 4–11, 13–16]; Андрій Іванович Дудрович (1782–), у 1814 р. захищає дисертацію; у 1815 і 1819 рр. опублікував дві праці з філософії [Потушняк, 1994, с. 11–12]; був учнем професора філософії Харківського університету Йогана Баптиста Шада (з 1804 до 1816 р.), а Шад був учнем самого Йоганна Готліба Фіхте (1762 – 1814). Був також інший русин із Підкарпаття – Авксентій Гавелич (між 1813 і 1825), який у 1818 р. видав у Петербурзі книжку «Объ Изящномъ» [Потушняк, 1994, с. 12–13].

Серед тих філософів, хто працював на батьківщині, Ф. Потушняк називає: Миколу Теодоровича (6.XII.1755–) [Потушняк, 1994, с. 16–20], Василя Довговича (1783–1851), член-кореспондента Угорської академії наук (з 1831 р.), якому присвячує ще більше уваги, ніж П. Лодію [Потушняк, 1994, с. 20–41]. Зокрема він пише: «...значення Довговича для підкарпатської науки велике і сміло можемо поставити його поруч великих його сучасників, хоча його почасти і забули. У Довговичеві відображається і характер його народу – стремління до величавого і загального – більше, як в інших наших славних мужів» [Потушняк, 1994, с. 41].

«По Довговичеві і Лодієві філософічна думка і ширші наукові стремління зупиняються. Приходить доба інших інтересів – доба після 1848 року...». «Починається доба національного усвідомлення, а звідти – звернення до просвіти народу, пробудження ширших народних мас, де бере перевагу наука про народ», – пише Ф. Потушняк [Потушняк, 1994, с. 42] (певно мав на увазі науку етнологію). В цій добі Ф. Потушняк зупиняється на двох постатях: Олександрові Духновичу і його «Нічних роздумах...» та інших творах [Потушняк, 1994, с. 42–43], і Василеві Гаджезі (1864 – 1936) – «авторові двох визначних підручників релігійної філософії» (1903, 1909) [Потушняк, 1994, с. 43–47].

Серед філософів сучасної доби Ф. Потушняк називає ім'я д-ра Стефана Фенцика, автора книги «Свята гора Геллерт та історія філософії» (Будапешт, 1918), а з наймолодшої генерації – лише себе. З чужих філософів, які працювали якийсь час на Підкарпатті як емігранти, Ф. Потушняк називає соціологів А. Сорокіна та І. Шаповала (автора книги «Основи суспільності») [Потушняк, 1994, с. 47].

Завершує свій короткий філософський огляд Ф. Потушняк таким висновком: «Підкарпатська філософія, як цілість хоча і є проявом одиниць, які часто не знали один про другого, та все таки має у собі окремішні знаки, що характеризують народ. Це – стремління до вищого (свого роду містицизм) з перевагою розуму над серцем і стремління до широкого горизонту людської думки. Загально можемо її характеризувати як припадкове, не групове явище, яке вповні виростає із пня окцидентальної філософії, як прямий, без посторонніх впливів її прояв, та при цьому самостійний, незалежний від інших народних філософій. На тій основі можна говорити про самостійну Підкарпатську філософію» [Потушняк, 1994, с. 47–48].

Микола Лелекач, під псевдонімом «Леми Мишилко», звернувся до редакції «Літературної Неділі» (а насправді до її головного редактора І. Гарайди, свого колишнього протеже і шефа) з листом-відгуком на статтю Ф. Потушняка «Короткий нарис філософії Підкарпаття» в тому ж 1943 році. «Пильно читаю всѣ числа Литературной Неділі и тѣшитъ мене, что такъ красно развивается и могутъ же наша литература подъ Вашимъ веденьемъ». Разом з тим М. Лелекач висловлює деякі зауваження стосовно публікації деяких статей «не зъ злого намѣру». А саме: «Читаю статью Ф. П. «Короткий нарисъ филозофіѣ Подкарпатя. Не могу надивоватися, якъ могла сеся статья перейти до друку. Статья выглядит, якъ коли бы была только такъ собѣ накинена на папѣрь, якобы авторъ робивъ собѣ только замѣтокъ. Много бы туй мож говорить про змѣстъ, стиль и грамматичнѣ неточности. Однако [одне слово не прочитується] же лишаю для автора». «Всюды на свѣтѣ «ученѣ» приняли такое основное правило, что коли говорятъ про якийсь рукопись и недоступну книгу, то подають откуда черпали своѣ вѣдомости [одне слово не прочитується], де той рукопись находится». Друге зауваження Леми Мишилко (М. Лелекача) стосується написання імен русинських філософів. «Чому Ф. П. подає руськихъ филозофовъ въ великорусской формѣ? (Петро Дмитріевичъ Лодій, Андрій Івановичъ Дудровичъ). А то тому, что такъ подававъ сихъ двоихъ Яворскій и Недзѣльскій. Авторъ ани столько не постарався, чтобы основнѣише подивився на способъ писаня именъ, хоть уже Вознякъ, Мирчукъ пишуть просто: Петро Лодій, Андрій Дудровичъ. Лодій и Дудровичъ не были москалями. А коли вже сихъ двоихъ написавъ московскимъ способомъ, то чому вже такъ не подавъ и Гавелича, Довговича и Теодоровича?» [Відгук-лист М. Лелекача, 2000, с. 212].

Є всі підстави вважати, пише дослідник життя і творчості М. Лелекача філолог В. Падык, що критичну статтю «Леми Мишилко» проти свого друга

Ф. Потушняк не дав до друку редактор «Литературной Неділі» І. Гарайда. Доказом тому також є й те, що в «Загальній бібліографії Підкарпаття» М. Лелекача і І. Гарайди (1944), де під № 879 описано статтю Ф. Потушняка «Короткий нарис філософії Підкарпаття», не зазначено жодної рецензії чи рецензента. М. Лелекач знав автора «Короткого нариса філософії Підкарпаття», однак Ф. Потушняк ніколи не знав, яку рецензію написав про його велику статтю його колега і товариш, який шляхом обману свого прямого керівника І. Гарайди та регентського комісара М. Козми, допоміг йому влаштуватися на державну роботу в ПОН.

Критично про філософські погляди Ф. Потушняка висловився і перший дослідник його літературної творчості В. Микитась: «...дослідник слабкий там, де він намагається філософськи осмислити ті чи інші народні вірування, а також у філософських статтях, скажімо, «Короткий нарис філософії Підкарпаття», «Песимізм» тощо» [Микитась, 1961, с. 33].

У зв'язку з цим, не можемо погодитися із тезою Р. Офіцинського, що «...серед сучасників не знайшлося жодного, який, принаймні для видимості, завів би полеміку з автором. ... До Потушняка і після нього за таку синтетичну роботу ніхто не брався» [Офіцинський, 2003, с. 112]. По-перше, як бачимо, були такі сучасники, і не хто небудь, а приятель, колега і протеже Ф. Потушняка історик М. Лелекач. По-друге, Ф. Потушняк не скористався багатьма джерелами, наприклад, описом «славних мужів» Мукачівської єпархії авторства о. Михайла Лучкая (1843), освічених уgro-руських письменників від о. Калмана Юрія Жатковича (1896) та д-ра Ореста Сабова (1913), в яких міститься чимало інформації про філософські погляди попередників Ф. Потушняка. Не проаналізував Ф. Потушняк і основної філософської праці найбільшого освіченого інтелектуала угорських русинів ХІХ ст. каноніка Капітули Пряшівської греко-католицької єпархії Олександра Духновича «Естественно духовныя разсужденія» (Пряшів, 1855. 205 с. Рукопису), а також лише побіжно книгу С. Фенцика «Свята гора Геллерт та історія філософії» (Будапешт, 1918). По-третє, після Ф. Потушняка за таку синтетичну роботу взявся і виконав доволі успішно Юрій Кашула (1993) – доцент кафедри філософії УжДУ [Кашула, 1993].

Попри беззаперечно сильні сторони нариса, на мою думку, найбільшим недоліком короткого викладу філософії Підкарпаття Ф. Потушняка є те, що під поняття «філософія Підкарпаття» він етнізував тільки угорських / підкарпатських русинів, тоді, як відомо, на історичному Підкарпатті жили в різний час не лише 350–500 тис. русинів, але й сотня тисяч угорців та десятки тисяч інших корінних народів – німців, волохів (румунів), словаків, емігрантів євреїв, котрі всі теж мали своїх філософів.

«Сусідні народи в світогляді нашого народу» (1943/1944). У 1943 або в 1944 р. Ф. Потушняк написав статтю «Сусідні народи в світогляді нашого народу», яку передрукував десь наприкінці 1940-х років. У 2001 р. її вперше опублікував М. Тиводар під суттєво зміненою назвою (без згоди, звісно, з автором): «Сусідні народи в світогляді українців Закарпаття».

Аналогічні втручання спостерігаємо і в змісті статті: народ він змінив на етнос, русинів – на українців (на щастя неухважний науковець місцями забув це зробити, чим себе і прозрадив), Підкарпаття на – Закарпаття, а ще приписав Ф. Потушнякові вислів «гуцульський субетнос» [Потушняк, 2001, с. 231–244]. Тож під «нашим народом» слідом за Ф. Потушняком розуміємо підкарпатських русинів, а у версії М. Тиводара – закарпатських українців.

«Кожен народ знає себе, вирізняє себе як цілісність. Водночас він добре знає свої особливості, що сформувалися в його часовопросторовій екзистенції, відокремлює себе від інших рас і народів, зокрема своїх сусідів та тих, з якими живуть разом. Найкраще це виражається в поетичних словесних образах, анекдотах, піснях, а не в поняттях. Вони розкривають характер народної душі. Найкраще вона розкривається в народному гуморі. Народ легко розрізняє своїх від чужих як за зовнішніми ознаками, так за психологічними, соціальними, релігійними та ін. рисами. Ці знання набувалися в результаті трудового досвіду. Мало який народ чи окрема його частина, що населяє таку малу територію як Закарпаття, зазнав стільки еміграційних та історичних впливів, був би розділений гірськими хребтами на групи, так як наш. Це значною мірою вплинуло на розвиток особливого характеру українців Закарпаття. Тут, що не річкова долина, то новий спосіб життя. [...] Загалом погляди на себе і на інші раси складають велику частину народного світогляду. Свої відмінності від інших народів чи інших власних груп власного народу, найповніше відображаються в піснях, анекдотах, приказках, прислів'ях і т. ін.» [Потушняк, 2001, с. 231].

«Три народи постійно привертали до себе увагу українців Закарпаття: мадари, жиди, цигани, а крім них – частково поляки, румуни та ін. Перші (мадари) межують з етнічною територією українців, мають з ними прямі контакти. Два інші (жиди і цигани) живуть з українцями разом на одній території, але їм чужі, жиди – релігією, цигане – кольором шкіри» [Потушняк, 2001, с. 232].

«Мадари у світогляді нашого народу є заможнішими людьми, багатими і у всіх соціальних аспектах стоять вище за русинів. Тому часто русини ставлять їх у приклад. [...] Все мадарське вважалося русинами кращим... Часто слово «мадарський» означає «ліпший». Тому у наших русинів помітне бажання пристосуватися до мадарської культури, прагнуть вони переселитися на рівнину. Засвоєння мадарської культури стосується переважно господарського життя. Нашої міської культури не маємо, вона мадарська. Хоча чехи соціально і політично стояли вище за русинів, посідали більшість урядових посад, були носіями культури західної цивілізації, але вони не викликали у селян такого інтересу як мадари. Русини не прагнули стати подібними до чехів». «Релігійно і духовно русини вважають себе значно вищими за мадяр. Мадяр – невірний, не шанує бога, грішить, наскудно лається, а головне – не дотримується постів, яких строго дотримуються русини... Мадари й тілесно слабші за русинів: «де один русин, там треба двох мадярів чи сто жидів». Безбожну людину у нас називають

«мадяром». Мадяри сприймаються як пани, такими визнавали їх наші русини» [Потушняк, 2001, с. 232].

«З народів, які живуть поруч з нами привертають увагу цигане і жиди. Цигани стали об'єктом народного гумору, але ніколи не були об'єктом ненависті». «Цигани живуть як окрема ізольована група народу». «Цигани поділяються на «шатрові» і осілі, або «валькові»» [Потушняк, 2001, с. 233, 234].

«Жиди з релігійного і соціального боку стоять щодо русинів дуже далеко, навіть сприймаються русинами якоюсь мірою вороже. Вони часто говорять: «В жиді не є душі, лише пара». «Все, що є недосконалим приписується жидові: невдалі руки і слабке горбате тіло – це «жидівське тіло»...». «Жид не вважається за чоловіка, тому ганьбитися його немає чого... Якби жид не був одягнений чи багатий він лише Гершко, Шльома, Ицько і т. п... «Жид хоч і по панськи одягнеться, а все жидом вонить»». «Таке відношення до євреїв слід шукати в релігійній ненависті, яку поширювала церква. Вона називала їх лихварями і судила безпощадним судом» [Потушняк, 2001, с. 242–243].

На жаль, жодних своїх узагальнень чи висновків щодо народознавчої характеристики русинів / українців, мадярів / угорців, циганів / ромів та жидів / євреїв Ф. Потушняк не залишив. Аналогічним чином поступив і академічний професор: місцями расистські, ксенофобські та надміру етніцистські міркування Ф. Потушняка М. Тиводар залишив без жодних коментарів.

У 1942 і 1943 рр. Микола Лелекач та Іван Гарайда надрукували на сторінках наукового журналу ПОН «Зоря-Найна» дві самостійні бібліографії: «Бібліографія подкарпатської руської історії літератури» та «Бібліографія подкарпатської руської літератури». У другій бібліографії за 1943 р. було розміщено 8 публікацій Ф. Потушняка з літератури опубліковані ним у 1934 – 1943 рр. [Бібліографія подкарпатської, 1943, с. 522].

У 1943 р. М. Лелекачем та І. Гарайдою було завершено укладення «Загальної бібліографії Подкарпаття», яка буде надрукованою у жовтні 1944 р. перед приходом Червоної армії СРСР. У ній наводяться 11 публікацій Ф. Потушняка: 8 із філософії за 1941 – 1943 рр. і 3 по соціології за 1939 – 1940 рр. [Загальна бібліографія, 1943, с. 56–57, 108].

Служба в угорській армії, перехід на бік СРСР, радянський полон та повернення до Ужгорода (20.05.1944 – кінець лютого 1945). 20 травня 1944 р. Ф. Потушняк був мобілізований до угорської армії і відправлений на війну на Східний фронт. Як «добрий знавець угорської мови», пише М. Тиводар, він став писарем 45 піхотного полку, «і участі в бойових діях не брав». Бачачи неминучість поразки Німеччини та Угорщини, 13 серпня 1944 р. Ф. Потушняк перейшов лінію фронту біля м. Богородчани (суч. містечко в Івано-Франківській обл.) і 27 серпня 1944 р. здався в полон до Червоної армії. Військовополоненого відправили до табору № 304, що знаходився на околицях м. Станіславів (суч. Івано-Франківськ) [Тиводар, 2005, с. 29; Потушняк, 2005, с. 125].

20 вересня 1944 р., під час перебування в радянському полоні, Ф. Потушняк був звільнений з

посади секретаря і редактора ПОН. Чотири місяці дружина отримувала зарплату свого чоловіка після його мобілізації до угорської армії. І лише тоді, коли до угорського уряду дійшла звістка про те, що Ф. Потушняк перейшов на радянський бік, йому перестали виплачувати місячну зарплату в ПОН.

Одного осіннього дня 1944 р. на привокзальній площі в м. Станіславів полонений Червоної армії Ф. Потушняк «випадково» зустрівся із партійними функціонерами Закарпатського обкому КП(б)У Петром Лінтуром та Іваном Керчою, які їхали до Києва у «державних справах». Вони порадили йому написати заяву про вступ до Червоної армії, а самі звернулися до відповідних органів НКВС з проханням звільнити Ф. Потушняка з ув'язнення. Так і сталося. Як випливає із тексту довідки, підписаної начальником табору № 304 майором НКВС Д. Аньшиним, Ф. Потушняк знаходився в таборі для військовополонених з 13 серпня до 25 листопада 1944 р., після чого, за його бажанням, був відправлений в розпорядження міського військкомату м. Станіславів для відправки у відповідні військові частини Червоної армії [Потушняк, 2005, с. 29]. Для істориків залишається відкритим питання, як міг військовополонений ЧА СРСР, який перебував у таборі, зустрітися на привокзальній площі у Станіславі з закарпатськими комуністами.

Однак, замість служби в радянській армії, Ф. Потушняка дивним чином уже наступного дня (26 листопада 1944 р.) прийняли на роботу секретаря місцевої контори «Заготзерно» в Станіславі. Через кілька місяців наприкінці лютого 1945 р. він повернувся до Ужгорода. Завдяки клопотанню своїх комуністичних покровителів русофілів П. Лінтура та І. Керчі вже з 1 березня 1945 р. Ф. Потушняк почав працювати завідувачем відділу побуту і культури комуністичної газети «Закарпатська Україна» (працював до кінця 1945 р.) [Тиводар, 2005, с. 29–30; Потушняк, 2005, с. 125]. Ця сторінка біографії звільненого з радянського полону підкарпатського інтелектуала теж потребує додаткового дослідження.

Як це не парадоксально, але за весь час служби в угорській армії, перебування в радянському полоні та роботі в Станіславі (разом сім місяців!) Ф. Потушняк залишався дописувачем у часописах ПОН. Із списку співробітників та письменників, яким ПОН виплатив гонорар 31 грудня 1944 р. (всіх 49 осіб), значаться і прізвища братів Потушняків: Федора під 4-им, а Петра під 28-им номером [Список кореспондентів і співробітників, 31 грудня 1944 р., арк. 1].

Доцент без кандидатської дисертації Історичного факультету Ужгородського державного університету (1946 – 1960). Наказом ректора УжДУ Аркадія Михайловича Курішка (1945 – 1949) за № 23 від 1 січня / 1 лютого 1946 р. Потушняка Ф. М. було призначено на посаду старшого викладача Кафедри загальної історії, на якій він викладав археологію та етнографію [Потушняк, 2005, с. 125; Тиводар, 2005, с. 31]. Того ж 1946 р. його прийняли до складу Спілки радянських письменників УРСР [Тиводар, 1995, с. 42; Тиводар, 1997, с. 87; Потушняк, 2005, с. 125]. Не важко здогадатися, завдяки кому талановитий вчений-етнограф Ф. Потушняк опинився на викладацькій

роботі в щойно заснованому радянськими комуністами державному університеті в Ужгороді.

5 червня 1947 р. Вища атестаційна комісія (ВАК) у Москві присвоює Ф. Потушняку вчене звання доцента по Кафедрі археології і етнографії (так записано в дипломі) [Тиводар, 2005, с. 32; Потушняк, 2005, с. 125–126]. Його біограф М. Тиводар слушно заперечує, що «*Кафедри археології і етнології в УжНУ за весь час його існування ще не було*» (така кафедра буде створена після смерті М. Тиводара в січні 2019 р. замість ліквідованої кафедри історії України – авт.), а Ф. Потушняк «*був лише доцентом Кафедри загальної історії та обіймав посаду завідуючого кабінетом*» [Тиводар, 2005, с. 33]. Разом з тим не можемо погодитися із формулюванням «*лише доцентом*», адже Ф. Потушняк його отримав і мав до смерті нізачо (без наукового ступеня кандидата чи доктора наук), тим більше, що на той момент (5.06.1947) увесь викладацький колектив двох кафедр (історії СРСР, ств. 1945 р. і загальної історії, ств. 1946 р.) Історичного факультету УжДУ складався лише із шести викладачів, з яких тільки двоє були доцентами з науковими ступенями: це завідувач кафедри загальної історії кандидат історичних наук (березень 1941 р.) Іван Гаврилович Коломієць (обіймав посаду з вересня 1946 до серпня 1948 р.) та завідувач кафедри історії СРСР кандидат історичних наук (січень 1946 р.) Петро Кіндратович Сміян (обіймав посаду з квітня 1946 до серпня 1947 р.) [Під покровительством, 2005, с. 5–6, 40; Олашин, 2010, с. 5–6, 46, 142–143].

22 жовтня 1947 р. керівництво УжДУ направляє доцента Ф. Потушняка у двомісячне наукове відрядження та просить прикріпити його до Інституту історії Академії наук СРСР у Москві, а також до Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова «*для прослуховування циклу лекцій по археології і етнографії, що допоможе йому в його подальшій роботі при читанні цього курсу*» [Лист тимчасово виконуючого обов'язки ректора від 22 жовтня 1947 р.]. Біограф Ф. Потушняка М. Тиводар додає, що він проходив курси підвищення кваліфікації педагогічних кадрів на кафедрах археології й етнографії Московського університету під керівництвом відомих вчених – археолога О. Арциховського і етнографа С. Токарева, від яких дістав високу оцінку [Тиводар, 2005, с. 32]. Насправді мова йде про відомого радянського археолога та славіста-історика, члена-кореспондента АН СРСР Артемія Володимировича Арциховського (1902 – 1978) та професора-історика давніх релігій Сергія Олександровича Токарева (1899 – 1985) [Вікіпедія].

Одночасно із стрімким кар'єрним ростом доцента УжДУ Ф. Потушняка у 1947 р. проти нього почалася масштабна кампанія цькування: 21 травня на сторінках «Закарпатської України» першим виступив російськомовний письменник М. Тевельов, який звинуватив Ф. Потушняка в ігноруванні радянської дійсності [ДАЗО, ф. П.-1, оп. 1, спр. 377, арк. 15; Міщанин, 2018, с. 312]. У свій захист Ф. Потушняк заявив: «*Те, що тут, в радянських умовах признають непридатним, я впенений, що на Заході, скажімо в Празі чи Будапешті, обов'язково опублікують. Більш того, кожен твір написаний мною, влюбій країні Європи безумовно*

надрукують» [ДАЗО, ф. П.-1, оп. 1, спр. 377, арк. 16; Міщанин, 2018, с. 312–313]. Отож безпідставною є теза М. Тиводара, мовляв Ф. Потушняк ніколи не відповідав своїм критиканам.

У червні 1947 р. секретар обкому КП(б)У з пропаганди й агітації О. Я. Карпенко в доповідній записці до Києва «Про деякі факти прояву ворожої ідеології в Закарпатській області» вказав прізвище кандидата історичних наук, завідувача кафедри історії СРСР, декана історичного факультету Петра Кіндратовича Сміяна за його статтю «Українські націоналісти – вороги українського народу» [ДАЗО, ф. п.-1, оп. 1, спр. 377, арк. 16; Міщанин, 2018, с. 313], а через кілька місяців домігся звільнення його з УжДУ. Виступаючи на захист П. Сміяна, Ф. Потушняк заявив, що «*в Європі уряд вчених не критикує і не вмішується у їх справи*» [ДАЗО, ф. п.-1, оп. 1, спр. 377, арк. 16; Міщанин, 2018, с. 312]. Цього було достатньо, щоб в умовах «ждановщини» звинуватити Ф. Потушняка у «низькопоклонстві перед західноєвропейською культурою».

На захист Ф. Потушняка став Петро Лінтур – у той час завідувач відділу культури Закарпатського облвиконкому. Він заявив, що у Потушняка «*немає нічого ні марксистського, ні антимарксистського*», він «*ідеаліст в найкращому розумінні слова*». Потушняк звинувачувався в тому, що відстоював «самостійність підкарпатської філософії», а Лінтур – у відстоюванні «самостійності закарпатської літератури» [ДАЗО, ф. п.-1, оп. 1, спр. 377, арк. 16–17; Міщанин, 2018, с. 313].

16 липня 1947 р. редакційна стаття «Закарпатської України» під назвою «Рішуче боротися з проявами буржуазно-націоналістичної ідеології» накинута на членів Спілки радянських письменників П. Лінтура і Ф. Потушняка [Закарпатська Україна, 1947, с. 3]. 22 липня 1947 р. проти Ф. Потушняка виступив секретар обкому КП(б)У з пропаганди й агітації О. Я. Карпенко [Міщанин, 2018, с. 313]. 2 серпня 1947 р. секретар партійної організації УжДУ Майданик на загальноуніверситетських партійних зборах вказав на недоліки «*індивідуального виховання студентства і професорсько-викладацького складу*» [ДАЗО, ф. п.-1, оп. 1, спр. 377, арк. 16; Міщанин, 2018, с. 312]. 1 серпня 1947 р. Ф. Потушняк, П. Лінтура, А. Патруса-Карпатського критикували на Зборах інтелігенції м. Ужгорода [ф. п.-1, оп. 1, спр. 377, арк. 50–51; Міщанин, 2018, с. 313–314]. 15 серпня 1947 р. секретар обкому КП(б)У Іван Туряниця відкрито звинуватив Ф. Потушняка в тому, що в минулому був «*заряжений буржуазно-націоналістичним чадом, блудив у полоні національної обмеженості*» [Міщанин, 2018, с. 315]. 28 серпня 1947 р. П. Лінтур опублікував на сторінках «Закарпатська Україна» статтю під назвою: «Боротьба з плазуванням перед заходом – найважливіша ділянка ідеологічної боротьби в Закарпатті», в якій критикував Ф. Потушняка. А Петро Сова-Гмітров писав: «*Участь групи інтелігенції Закарпаття в роботі Подкарпатського общества наук нічим не може бути виправдана*» (в якій сам брав участь), хіба що «*свою провину ми можемо спокутувати лише самовідданою працею на добро великого радянського народу*» [Цит. за вид.: Тиводар, 2005, с. 32–35].

У 1948 р. цькування проти Ф. Потушняка продовжилося: 24 лютого проти нього виступив уповноважений Союзу радянських письменників УРСР в Закарпатській обл.; у жовтні – Ю. Гойда; 13 грудня в. о. ректора І. І. Коліушев видав Ф. Потушняку негативну характеристику [Тиводар, 2005, с. 36]. У той же час з 1 вересня 1948 р., як пише М. Тиводар, ректор УжДУ «*перевів завідуючого кабінетом археології і етнографії доц. Потушняка на посаду доцента*» [Тиводар, 2005, с. 36]. Загалом треба сказати, що Ф. Потушняка в перші роки після війни критикували як письменника і поета, а не як історика, викладача факультету.

У 1949 р. цькування доц. Ф. Потушняка здійснювалася з новою силою: 9 січня проти нього виступив секретар обкому КП(б)У Іван Компанець; у березні – газета «Закарпатська правда». Огульна обструкція Ф. Потушняка перемістилася в стіни Історичного факультету та Університету. Тепер «пальму першості» взяли: Яремчук Василь Тарасович – з 1945 до 1948 р. працював керівником лекторської групи Закарпатського обласного комітету комуністичної партії, з 1 вересня 1946 р. – викладачем кафедри історії КПРС, з 1949 до 1960 р. – старшим викладачем кафедри історії КПРС, а у 1948–1953 рр. – деканом історичного факультету [Під покровительством, 2005, с. 42]; Вольфсон Бенціон Менделевич – старший викладач заочного відділення Вищої партійної школи при ЦК ВКП(б) у Москві (1947–1948), старший викладач (1949–1950) і доцент (1950–1957) кафедри загальної історії УжДУ та секретар партбюро Університету [Олашин, 2010, с. 100]; Чубуков Яків Арсенович – декан історико-філологічного факультету (1947–1948) та завідувач кафедри історії СРСР (1947–1958), доцент (1958–1963), професор (1963–1968) [Олашин, 2010, с. 48].

20 березня 1950 р. доцент М. Лелекач написав рецензію на стенограму лекції доцента Ф. М. Потушняка, прочитану студентам І-го курсу історичного факультету УжДУ 25 листопада 1949 року. Крім формально позитивного відгуку прозвучала і формально негативна оцінка свого давнього друга. Мою увагу привернуло четверте за чергою зауваження, в якому рецензент лекції зазначає, що лектор «*мало уваги звертає на ясність і чіткість стилю і мови*», «*лекцію трудно зрозуміти навіть і в друкованій формі*». «*Мова і стиль лекцій тов. Потушняка мало доступні студентам першого курсу*». «*У лекціях тов. Ф. М. Потушняка мають місце й інші недоліки. Вони властиві йому з самих початків його викладацької роботи. Ф. М. Потушняк кілька разів нам обіцяв, що в майбутньому він постарается ці недоліки виправити. Проте вони і сьогодні повторюються*». «*В цілому лекція доц. Ф. М. Потушняка не заслуговує посередньої оцінки*» [Лелекач, 2001, с. 248–250]. Зі слів кон'юнктурного історика М. Лелекача можна зробити висновки, що Ф. Потушняк, у супереч твердженням його не менш кон'юнктурним пізнішим біографам та дослідникам, української літературної мови попросту не знав.

Особливо вправлявся в ідеологічному словоблудстві секретар партійного бюро УжДУ Я. Чубуков, який 24 січня 1951 р. дійшовши до висновку, що

«*доцента Потушняка потрібно звільнити, як поганого викладача*». 14 квітня 1952 р. до критиканів підключився декан історико-філологічного факультету, філолог, доцент Микола Семенович Антошин (1948–1952), який вимагав теж відсторонити Ф. Потушняка від роботи. У 1948–1949 рр. Ф. Потушняк працював над темою кандидатської дисертації «Народна магія Закарпаття», за ненауковість якої його теж критикували [Тиводар, 2005, с. 37–42, 51–52]. Тоді тимчасово крапку над «і» поставив своїм позитивним враженням від прочитаної лекції Ф. Потушняком на першому курсі у 1951–1952 навч. році на тему «*Праця Ф. Енгельса «Про походження сім'ї, приватної власності і держави» та її місце в етнографії*» ректор УжДУ, біолог, доцент Григорій Володимирович Ткаченко (1949–1957) [Тиводар, 2005, с. 42].

Під час ідеологічної обструкції, на думку М. Тиводара, його герой сформувався як викладач і педагог: «*В час 1948–1953 рр. склались основні погляди Ф. Потушняка як викладача вищої школи*» [Тиводар, 1997, с. 42], або: «*Упродовж 1948–1953 рр. сформувалися основні погляди Ф. Потушняка на роль і місце педагога в системі вищої школи*» [Тиводар, 2005, с. 45]. Іншими словами, викладач-педагог вищої школи Ф. М. Потушняк сформувався в умовах жорсткого сталінського режиму. Саме в цей час він пише свої філософські статті, які залишалися в рукописі аж до 2003 р., та велику, незавершену «Закарпатоукраїнську етнографію», яка залишалася в рукописі до 2005 року.

«*Світгляд закарпатського народу*» із циклу «*Філософічні статті*» (кінець 1940-х – кінець 1950-х). В кінці 1940-х – кінці 1950-х рр. Ф. Потушняк написав «Філософічні статті»: останні рукописні записи датуються 25 листопадом 1958 р. [Офіцинський, 2003, с. 119]. У 2003 р. із цього рукописного зшитка історик Р. Офіцинський та видавництво «Гражда» опублікували деякі нариси у збірнику майже кишенькового формату під назвою «Я і безкінечність». Наведемо деякі думки Ф. Потушняка із тієї сталінської доби. У статті «Сковорода і Закарпаття (Перший період його творчості)» читаємо: виходячи зі слів російського філософа Володимира Ерна (1912), що «*в особі Сковороди походить народження філософського розуму в Росії*», які цитує Ф. Потушняк, нова філософська думка приходить до України та Росії із Закарпаття, Угорщини, де в Токаї у 1750–1755 рр. Г. Сковорода працював дяком місцевої православної церкви, звідки він приніс до Росії та України філософію Рене Декарта («картезіанство»). З цього Ф. Потушняк приходить до висновку: Сковорода «*перший філософ Східної Європи, що проявив своє дійсне філософічне «я»... А своїм філософічним пробудженням зв'язаний він частково із Закарпаттям*» [Потушняк, 2003, с. 45–59].

У статті «Андрій Іванович Дудрович» Ф. Потушняк пише про основну причину еміграції угорських інтелектуалів до Росії та України (І. Орляя, П. Лодія, В. Кукольника, М. Балудяньського, Ю. Гуци-Венеліна, А. Дешка, А. Дудровича та ін.): «*Закарпатський українець завжди глядів на Східну Слов'яницину як на свою велику, а на Закарпаття – як на малу вітчизну*».

«Тільки в усвідомленні єдності треба шукати першопричину еміграції закарпатських учених на схід. Не за заробками йшли вони туди, але йшли, щоб своєю науковою працею, своїми здібностями та, безперечно, своїм знанням допомогти своїй великій вітчизні, йшли туди, бо думали, що коли будуть працювати там, то будуть працювати для свого народу» [Потушняк, 2003, с. 60]. Під «Східною Слов'ящиною» Ф. Потушняк розумів українців, росіян та білорусів.

У нарисі під назвою «Світогляд закарпатського народу» Ф. Потушняк пише: «Закарпатський народ, як цілість має свою територію, історію, суттєві антропологічні та психологічні риси. Він мусить мати і свою філософію-світогляд. Вона творить заодно зі світоглядом слов'янським, але має свої суттєві риси». «Характеризувати закарпатського українця можна тільки із вивчення його життя, фольклору, вірувань. Важлива при цьому література і філософія у нас незначна. Все-таки і вона відбиває характерні риси душі народу. Це – вищий прояв народної душі. У Духновича як поетові виразилась характерна риса закарпатців, їх народний світогляд». «З філософів проявили себе більше оригінальними Довгович і Теодорович». «Закарпатські українці – це переважно пастирі і земледільці. Майже весь народ, включаючи і невеличку долинянську смугу» [Потушняк, 2003, с. 76–77, 79]. Під «закарпатським народом» Ф. Потушняк мав на увазі тільки «закарпатських українців», що є виключно етніцистським розумінням етнографів. Аналогічним чином під «етнографією Закарпаття» його біограф проф. М. Тиводар розуміє лише «українців Закарпаття» [Тиводар, 2011]: а де закарпатські русини, угорці, румуни, німці, словаки, роми, євреї?!

Такий погляд мало того, що є антинауковим, адже майже половина всіх жителів історичного Підкарпаття / Закарпаття площею 17 945 кв. км. були не русинами (в іншій версії – українцями), він є ще і ксенофобським, адже виключає із поняття «закарпатський» усі інші народи, які у версії Потушняка-Тиводара наче тут ніколи не жили. Прямою протилежністю таким етніцистським, ексклюзивістським поглядам є концепція відомого угорського етнографа, недавнього голови Угорського етнографічного товариства, професора Університету ім. Лоранта Етвеша, академіка Угорської академії наук Ласло Коша. У підсумковій книзі про угорську етнографію під назвою «Чиї ви сини?» [Коша, 2001], вчений розуміє під «угорською етнографією» всі народи, що жили чи живуть нині на теренах Угорщини, а не лише етнічних угорців / мадярів.

Текст нарису Ф. Потушняка «Світогляд закарпатського народу», на думку Р. Офіцинського, був «натхненний прекрасними трактатами «Нариси історії філософії на Україні» (1931) Дмитра Чижевського та «Світогляд українського народу» (1942) Івана Мірчука, провідних представників української діаспорної філософії» [Офіцинський, 2003, с. 117]. З подібною етнізацією (=українізацією) тексту Ф. Потушняка важко погодитися, адже ані в його статті, ані в інших джерелах не має й натяку на те, щоб він був «натхненний» нарисами згаданих українських авторів. Чи міг бути Ф. Потушняк знайомий із працями

Д. Чижевського та І. Мірчука, – відповідь неоднозначна. Гіпотетично можна припустити думку, що з працею Д. Чижевського (1931) він міг бути знайомим, але з нарисом І. Мірчука (1942) – ні. По-перше, ще М. Лелекач у 1943 р. зауважив у неопублікованій рецензії, що праць М. Возняка та І. Мірчука Ф. Потушняк не читав. А, по-друге, працюючи над своїми «Філософічними стат[т]ями» в кінці 1940-х – кінці 1950-х рр. мало ймовірно, щоб підданий постійному публічному цькуванню Ф. Потушняк наважився черпати «натхнення» від «провідних представників української діаспорної філософії», в термінології радянської марксистсько-ленінської ідеології, не інакше як «українських буржуазних націоналістів».

З 1952 р. Ф. Потушняк працював над новою темою дисертаційної роботи «Географічне розміщення етнографічних елементів на Закарпатті». Результатом дослідження стала монографічна робота, рукопис якої він здав до друку, але через черговий ярлик «антирадянщика» мусив його забрати. До захисту і другої теми дисертації теж не дійшло [Тиводар, 2005, с. 52].

Не зважаючи на майже щоденну обструкцію, яку довелося терпіти Ф. Потушняку, змінюватися він не збирався. З цього приводу головний доповідач на засіданні партбюро УжДУ від 14 квітня 1952 р. про роботу кафедри загальної історії доцент М. Лелекач сказав: «Потушняк працювати так, як ми бажаємо, ніколи не буде, тобто не виправиться, він так і залишиться завжди Потушняком» [Цит. за вид.: Тиводар, 2005, с. 136]. Напротивагу йому, М. Лелекач гнучко виправився.

9 травня 1953 р. критика на адресу Ф. Потушняка пролунала з вуст заступника директора Закарпатського краєзнавчого музею Костянтина Берняковича, який на сторінках газети «Советское Закарпатье» звинуватив вченого (з яким ще рік тому проводили спільні археологічні розкопки) «у співпраці з угорським фашистським режимом та з ПОН і його часописами» [Тиводар, 2005, с. 43–44].

У 1952 – 1955 рр., на думку М. Тиводара, Ф. Потушняк завершив 120-сторінкову працю під назвою «Закарпатоукраїнська етнографія (значення, історія, задачі, проблеми та їх рішення, елементи та їх розміщення)». Вона була публікована лише у 2005 р. [Потушняк, 2005, с. 163–254]. У назві та у змісті нарису Ф. Потушняк користується офіційними (політичними та академічними) радянськими назвами «українці Закарпаття», «закарпатоукраїнці», однак у вступі пише: «Щодо поділу, то українців Закарпаття прийнято, за галицьким зразком, ділити на верховинців, бойків і лемків, а за домашнім поділом – на верховинців, долинян, лемаків, гуцулів і т. п. Народ вважає всі ці назви лише прозівками. Народ по сьогодні користується назвою русин» [Потушняк, 2005, с. 166]. Попри те, що у 1946 р. підкарпатських русинів радянська влада записала в паспортах українцями за національністю, переслідуваний з травня 1947 р. Ф. Потушняк написав у 1952 – 1955 рр., що «закарпатоукраїнці» / «українці Закарпаття» насправді називають себе русинами та користуються назвою русин.

Вважаючи, що з «Грамматики слов'яно-руської» («Grammatica Slavo-Ruthena») о. Михайла Лучкая 1830 р. (Ф. Потушняк помилково датує її 1850 р. – авт.) всі вивчали «народну культуру українців Закарпаття» [Потушняк, 2005, с. 167–191], Ф. Потушняк починає перший параграф «Загально-український контекст традиційної культури українців Закарпаття» другого розділу «Традиційна духовна культура» із заяви, що в історії наступають такі переломні, коли нижчі форми життя (старі етнографічні традиції) поступаються вищим, новим. «Західна Європа такий перелом пережила ще наприкінці XIX ст. Жовтнева революція в Росії була такою переломною добою. На Закарпатті переломними були 1920 і 1944 роки. Саме в ці часи культура і цивілізація інтенсивно проникали в народні маси» [Потушняк, 2005, с. 192].

З цих слів випливає, що чехословацька (після 1919 р.) і радянська комуністична українська культура та цивілізація (після 1944 р.) стали тими переломами, які замінили нижчі, старі форми етнографічного життя (традиції) на вищі, нові. Це було типове мислення освіченої інтелігентної людини, яка змінила свій інклюзивний центральноєвропейський менталітет вільної людини на ексклюзивістську радянську комуністичну українську свідомість. Насправді перелом, який має на увазі Ф. Потушняк, стався на Підкарпатті в останній чверті XIX і перших двох десятиліттях XX ст.: залізниця, телеграф, масова еміграція та Велика війна назавжди змінили старий світ угорських русинів на новий. Живі свідки тих подій – о. Калман Юрій Жаткович (1896) та д-р права Орест Сабов (1913) – навіки зафіксували ті зміни у своїх працях-пам'ятниках про кризу ідентичності угорських русинів у Старому краї та у Новому світі.

На Історичному факультеті УжДУ Ф. Потушняк читав три навчальні дисципліни: археологію, етнографію та історію первісного суспільства. У 2001 р. професор Григорій Павленко (родом із Київської області) з дружиною Мартою Павленко (в дівоцтві Товт, родом із найдавнішого мікрорайону Ужгорода – Горян) залишили свої враження про першу зустріч з доц. Ф. Потушняком на першому курсі 1954 р. на парі з археології: «Читав він якось мляво, час від часу заглядаючи у свої папірці, часто вживав місцеві діалектизми, латинізми, чехізми і т. д., а тому ми з подивом дивилися на нового лектора. Пізніші твердження літературознавців, що ті, котрі знали письменника, спостерігали значні зрушення у його мовній практиці, що Ф. М. Потушняк значно наблизився до сучасних літературних норм, не зовсім точні» [Павленко, Павленко, 2001, с. 39].

Прикметно, що для уродження центральної Наддніпрянської України, органічного носія багатой української мови Г. Павленка (багатолітнього професора, завідувача двох кафедр та декана Історичного факультету) [Під покровительством, 2005, с. 54–55; Олашин, 2010, с. 67–69], спроби літературознавців українізувати мовні практики Ф. Потушняка «не зовсім точні». Людина, народжена і вихована в мовному розмаїтті рідної (русинської) мови та кількох державних мов (чеської, української і угорської) в центрі Європи у міжвоєнний та воєнний

час, закономірно не могла інакше говорити як «місцевими діалектизмами, латинізмами, чехізмами і т. д.», тобто лінгвістичним міксом рідної русинської мови (як зауважив наддніпрянець Г. Павленко, далекої від норм української літературної мови) з іншими давніми та сучасними центральноєвропейськими мовами.

«Від старшокурсників ми чули, – продовжують свою думку Г. і М. Павленки, – що Ф. М. Потушняк і його колега М. М. Лелекач пройшли спеціальну перепідготовку в Московському університеті ім. М. В. Ломоносова, де вивчали марксизм-ленізм. Заради справедливості скажемо, що марксизму Федір Потушняк не знав» [Павленко, Павленко, 2001, с. 40]. Це найбільше і мулило очі ідеологічним критикам освіченого інтелектуала. Сумніви з приводу нав'язування Ф. Потушняку сучасними українськими національними вченими надмірного українства висловлює і його студент, а пізніше відомий академічний історик, професор Іван Поп: «Потушняк в дійсності не прийняв радянську українізацію русинів, лекції в університеті демонстративно читав на русинській мові. Саме це було причиною травлі вченого комуністичними ідеологами» [Поп 2006, с. 302].

Восени 1956 р. на історико-філологічному факультеті жваво розбирали «справу» студентів Каміла Найпавера та Юлія Когутки, на яких зробив донесення в КДБ «шістьорка» «Ю. Д.». Суть доносу полягала в тому, що ці «відщепенці» наважилися назвати події в Будапешті «народною революцією». Після довгих зборів-осудів обох студентів було відраховано з університету [Pop, 2018, old. 62].

У 1957–1958 рр. до старої гвардії критиканів Ф. Потушняка – В. Яремчука і Б. Вольфсона, приєдналися щойно прибулі «червоні професори» із великих міст України: з Києва Міщенко Сергій Олексійович – старший викладач (1955–1959) і доцент (1959–1986) кафедри історії СРСР [Під покровительством, 2005, с. 47; Олашин, 2010, с. 57] та з Одеси Межберг Наум Ісакович – старший викладач кафедри історії СРСР (1956–1961) [Олашин, 2010, с. 167].

У 1958 р. в Ужгороді вийшла друком перша та остання велика праця Ф. Потушняка за всю його 14-річну науково-педагогічну роботу на Історичному факультеті УжДУ: «Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті» обсягом 144 стр. тексту та 86 таблиць з рисунками і фотографіями пам'яток [Потушняк, 1958]. Крім того, неопублікованим залишився рукопис праці Ф. Потушняка під назвою «Слов'янські археологічні пам'ятки на Закарпатті» [Федака, 2009, с. 67]. Перші фахові оцінки наукового рівня археологічних пошуків Ф. Потушняка з вуст професійних археологів з'явилися аж у 2000-х роках.

Так, син Федора – Михайло Потушняк, писав у 2001 р., що дослідження археологічних пам'яток на Закарпатті у 1947–1959 рр. велися переважно його батьком. «У результаті щорічних розвідок і розкопок на археологічній карті Закарпаття з'явилося понад півсотні невідомих до того часу різночасових пам'яток. Серед них близько половини належить до кам'яної доби – палеоліту, мезоліту, неоліту та

енеоліту». Загалом Ф. Потушняк виявив та дослідив 19 пам'яток кам'яного віку, на підставі яких його син Михайло склав список та карту [Потушняк, 2001, с. 18, 32, 33].

Того ж 2001 р. Ф. Потушняк отримав критичну оцінку від одного з найбільших закарпатських археологів, дослідника бронзового віку професора УжНУ Едуарда Балагури: «У вивчення бронзового віку Закарпаття помітний внесок вніс і Ф. М. Потушняк, який проводив з 1948 до 1958 рр. широку пошукову роботу по вивченню старожитностей Закарпаття. Він проводив невеликі розкопки на поселеннях пізньобронзового віку...» у восьми селах. Матеріали цих розкопок опубліковані в монографії, присвяченій пам'ятникам бронзового віку Закарпаття (1958). «Книга написана на рівні аматорських праць кінця XIX і початку XX століть, в ній відсутня елементарна наукова документація. Тим не менше, вона має значення, оскільки в науковий обіг введено значну кількість археологічних джерел епохи бронзи». «Працями Ф. М. Потушняка фактично завершується перший період вивчення пам'ятників Закарпаття і всього Верхньопотиського регіону» [Балагури, 2001, с. 18].

Інші двоє професійних археологів виявилися ще більш скупими на адресу Ф. М. Потушняка щодо його внеску у вивчення давніх старожитностей краю. Так, Іван Попович (2006), добрий дослідник доби раннього залізного віку, взагалі не згадав постать Ф. Потушняка між археологами Костянтином Берняковичем та Іваном Ленделом [Попович, 2006, с. 18–19]. Вячеслав Котигорошко, ще один визначний закарпатський археолог, у своїй підсумковій праці про Верхнє Потисся у давнину (2008), пише наступне: «Вже в 1957 році опублікована узагальнююча стаття про слов'янські старожитності Закарпаття, автором якої був перший дипломований археолог К. В. Бернякович (1957), а наступного року виходить зведення пам'яток епохи бронзи-заліза у викладі Ф. М. Потушняка» [Котигорошко, 2008, с. 3].

«Справа Кушніра» та доведення до смерті «віруючого комуніста» Ф. М. Потушняка (23.11.1959 – 12.02.1960). Восени 1959 р. кампанію цькування проти Ф. Потушняка «університетські ідеологічні провокатори» Я. Чубуков, Н. Межберг, Б. Вольфсон, А. Гончаренко, В. Маськов пов'язали із т. зв. «справою Кушніра» [Кушнір, 2002, с. 49–62], витоки якої слід шукати кілька років до того.

У 1956 – 1958 рр. в студентському гуртожитку УжДУ по вул. Кремлівській (суч. Капітульна) у величезній прохідній кімнаті мешкало 13 студентів, переважно істориків і філологів, усі комсомольці або комуністи. У кімнаті жили ветерани війни М. Єрмаков і В. Білецький, В. Кушнір із Черкащини, Микола Макара із Перечинщини та інші. Звісно склад жильців з року-в-рік змінювався: наприклад, до 1958 р. там жив і Михайло Тиводар із Тячівщини. Одного листопадового дня 1959 р. В. Кушнір виклав на стіл разом із наїдками листівку чеською мовою з карикатурою на Сталіна і Хрущова, які запихували до вагона товарного потяга «зеків». Про те, як вона до нього «випадково» потрапила від молодшого брата-школяра він залишив запис у щоденнику ще

10.11.1956 р.: «Я дістав листівку чеською мовою, яку викинули з американської повітряної кулі. Мені її повинні перекласти» [Кушнір, 2002, с. 56].

Не знаючи чеської мови, карикатуру, втім зрозумів кожний, хто встиг бачити цю листівку, в т. ч. бачив її й М. Макара [Кушнір, 2002, с. 57], студент історико-філологічного факультету з 1957 р. [Олашин, 2010, с. 160]. У 1957 р. в одній кімнаті нового гуртожитку проживали В. Кушнір, Іван Поп із Мукачівщини, Володимир Піхало та Віктор Федоров, син загиблого енкаведиста чи кадебіста. З чеської на українську мову цю листівку переклав І. Поп [Кушнір, 2002, с. 57–58]. Через короткий час хтось зі студентів доніс на В. Кушніра в КДБ.

Тим часом Ф. Потушняк у 1959 р. приїхав в рідне село Осой, де з дитинства ріс його дуб – «дуб Федора». Він побачив, що брат Петро, який жив на батьківському обійсті, зрізав того дуба. Федор накинувся на нього: «Як Ти смів зрізати дуба? Я ж на ньому виріс!» [Тиводар, 2005, с. 53]. Це був не добрий знак.

23 листопада 1959 р. студентів 4 курсу історико-філологічного факультету УжДУ В. Кушніра та В. Федорова під час лекції викликав до себе завідувач кафедри загальної історії доцент Марченко Григорій Васильович (1956 – 1961). Кушнір помилково називає його «завідуючим кафедрою історії КПРС», ким Г. Марченко ніколи не був. В кабінеті, за спогадами В. Кушніра (2002), сиділи співробітник КДБ, випускник історико-філологічного факультету Ю. Денисов та Чекрій (лейтенант?). Після короткої розмови В. Федорова відпустили, а В. Кушніра привезли до гуртожитку в кімнату, де він жив, для проведення обшуку. Під «гарячу руку» потрапив співмешканець В. Кушніра Іван Поп. «Несподіваний візит Івана Попа дорого йому коштував, – згадує у 2002 р. В. Кушнір. – Йому інкримінувалось звину-вання в тому, що він хотів сховати мій щоденник. Обшук нічого не дав. Було вилучено лише один записник та кілька конспектів» [Кушнір, 2002, с. 53; Поп, 2018, old. 62–63]. Згадуваним «лейтинантом Чекрієм» міг бути Петро Семенович Чекрій (1929 р. н.), офіцер Управління КДБ по Закарпатській області, син Чекрія Семена Дорофійовича та рідний брат майбутнього проректора УжДУ проф. Чекрія Григорія Семеновича [Чекрій, 2000, арк. 57–58].

Щоденник, який шукав Чекрій, насправді був знайдений 2 листопада 1959 р. під час обшуку та арешту батька В. Кушніра Павла Кириловича Кушніра в с. Балаклея Смілянського району Черкаської області, про що, звісно, його син в Ужгороді нічого не знав. У щоденнику, який черкаські кадебісти передали ужгородським, містилися власні думки та погляди, які таємно вів для себе студент В. Кушнір всі роки навчання на факультеті. В ньому, крім іншого, містилася оцінка про рівень викладання та ерудицію ряду викладачів факультету, серед яких схвальні характеристики від студента отримали лише доценти кафедри загальної історії М. Лелекач, Ф. Потушняк та Леонід Антонович Коваленко [Кушнір, 2002, с. 50; Тиводар, 2005, с. 45–49].

30 листопада 1959 р. партійне бюро УжДУ, секретарем якого був фізик Дмитро Венедиктович

Чепур, створило комісію по перевірці роботи історичного і філологічного факультетів у складі 36 осіб під головуванням проректора Головатого В. П. Загальне керівництво роботою комісії було покладено на Гончаренка А. О. Комісія працювала упродовж грудня 1959 і першої половини січня 1960 року. За цей час члени комісії Коллюшев І. І. та Маськов В. А. перевіряли роботу кафедр двох факультетів; Ткаченко Г. В. і Куценко К. А. – роботу партійних бюро факультетів; Марченко Г. В. – роботу профспілкових і комсомольських організацій факультетів; Міщенко С. О. – роботу студентів п'ятого курсу історичного факультету; Безручко І. М. – перевіряв склад і роботу агітаторів академгруп; Лакіза М. П. – роботу багатотиражки та стінних газет факультету; Голдовський – перевіряв наукові праці викладачів факультетів, опубліковані в Наукових записках УжДУ; Адмакін М. В. – провів перевірку користування спецфондом університетської бібліотеки; Бабенко Ф. М. – роботу теоретичних семінарів факультетів. Комісія виявила групу дискусантів на заборонені теми в складі студентів п'ятого курсу істфаку: Кушнір, Піхало, Поп, Іваницький, Басенко, Федоров та інші; найближчими приятелями та однодумцями Кушніра були Піхало і особливо Поп, які всі троє жили в одній кімнаті в гуртожитку; симпатії і захоплення в цих студентів мають викладачі Коваленко Л. А., Шульга І. Г. Остаточне рішення партбюро УжДУ під керівництвом Д. В. Чепура прийняло 25 січня 1960 р. [Тиводар, 2005, с. 138–146].

Свою версію про час і причину арешту В. Кушніра подає Михайло Тиводар, який у 1958 р. закінчив історико-філологічний факультет і відправився учителювати в школу с. Дубове Тячівського району Закарпатської області (1958 – 1966). Правда описує він цю подію дуже плутано. У своїх ранніх працях про Ф. Потушняка (1995 і 1997) М. Тиводар пише: «У січневі дні 1960 р. один із студентів-сексотів, риючись у речах свого колеги В. Кушніра, виявив щоденник останнього» [Тиводар, 1994; Тиводар, 1995, с. 44; Тиводар, 1997, с. 88]. Незважаючи на істотні відмінності в описі однієї й тієї ж події, жодний із наведених М. Тиводаром фактів не відповідає дійсності, – обурюється у своїх спогадах В. Кушнір. Річ у тому, що з листопада 1959 до січня 1960 р. йшов третій місяць слідства у «справі Кушніра», котре вели слідчі КДБ «комі-перм'як і алкоголік» А. Увін та В. Погорілий [Кушнір, 2002, с. 54].

Написані 19 червня 2002 р. та опубліковані у тому ж році спогади В. Кушніра, припускаю вплинули на «підкорегування» датування фактів у пізнішій і останній праці М. Тиводара про Ф. Потушняка (2005), який з легкістю і без вибачень за неправдиві попередні свідчення «переміщає» описувані події з січня 1960-го в листопад 1959 р.: «Метушня навколо Ф. Потушняка, М. Лелекача та Л. Коваленка продовжувалася, їхні імена пов'язували з групою «студентів-антисовєтчиків», очолюваних В. Кушніром – «...запеклим українським буржуазним націоналістом». Ще в листопаді 1959 р. Кушніра та ще кількох студентів виключили з університету, а над В. Кушніром провели ще й ганебне закриті судилище» [Тиводар, 2005, с. 48].

Підозрюючи під отим безіменним «студентом-

сексотом» Михайла Тиводара [Кушнір, 2002, с. 54], котрий, нагадаю, жив у гуртожитку з В. Кушніром до 1958 р., а під час описуваних подій в листопаді 1959 р. – учителював далеко від Ужгорода в с. Дубовому на Тячівщині, що робить подібні підозри не переконливими, В. Кушнір пише: «*всім цим партійно-комсомольським психозом керувало партбюро університету на чолі з проректором Чепуром та комсомольське бюро на чолі з Макарою М. П.*» [Кушнір, 2002, с. 55].

З усіх наявних офіційних біографій впливає, що Чепур Дмитро Венедиктович працював в УжДУ з 1956 р. без наукового ступеня і вченого звання три роки: у 1956 – 1957 рр. був деканом фізико-математичного факультету, від 1957 р. – завідувачем кафедри загальної фізики, у 1959 р. став кандидатом наук(!), у 1961 – 1962 рр. – проректором з навчальної роботи, а з 18 червня 1962 р. – ректором УжДУ [Енциклопедія, літера Ч]. На жаль ніхто з офіційних біографів Д. В. Чепура не пояснив, чим зумовлений такий стрімкий кар'єрний ріст 34–39-річного фізика із Полтавщини, який за п'ять років із завідувача кафедри та кандидата наук став ректором університету! Відповідь на це питання проста: посада секретаря партбюро КПУ УжДУ, яку обіймав Д. В. Чепур у 1958 – 1960 рр. [Ленарський, Лакиза, 1983, арк. 57], і про яку всі його біографи сором'язливо промовчали. Та, як відомо, все таємне стає явним. В. Кушнір помилився у своїх спогадах тільки в тому, що назвав Д. В. Чепура в подіях 1959 – 1960 рр. *проректором*, ким він насправді буде у 1961 – 1962 рр., не в останню чергу завдяки правильній ідеологічній позиції на посаді секретаря партбюро університету під час «справи Кушніра». Секретарем бюро комітету комсомолу УжДУ під час «справи Кушніра» був 25-річний студент історико-філологічного факультету, уродженець с. Дубриничі Перечинського району Макара Микола Петрович (обіймав посаду у 1959 – 1962 рр.) [Олашин, 2010, с. 160].

Чому «справу» студента В. Кушніра потрібно було роздмухати за межі УжДУ? 7–8 грудня 1959 р. із Будапешта до Ужгорода прибув Перший секретар ЦК КПРС та Голова Ради Міністрів СРСР Микита Хрущов, якого супроводжував Перший секретар УСРП Янош Кадар [Пумпинець; Історичні кадри]. Місцеві партійні та радянські органи влади вирішили проявити політичну пильність над «ворогами народу».

9–11 лютого 1960 р. в Ужгороді відбувся суд під головуванням судді Мартина над «українськими буржуазними націоналістами» в УжДУ. Василь Кушнір отримав п'ять років позбавлення волі «за зберігання та розповсюдження антирадянської листівки на чеській мові». Свідки у справі, однокурсники Іван Поп і Володимир Піхало та студентка фізико-математичного факультету Тетяна Немеш, отримали громадський осуд за «неправильні» свідчення в суді. По лінії УжДУ студентів-істориків І. Попа і В. Піхало було відраховано, а студентку фізико-математичного факультету Т. Немеш, як згадує В. Кушнір, «за наполяганням секретаря комсомольського бюро Макари М. П. було провалено на екзамені з марксистсько-ленінської філософії» [Кушнір, 2002, с. 55, 56, 58].

Про атмосферу на історико-філологічному факультеті УжДУ в 1959 – 1960 рр. згадує у своєму інтерв'ю-спогаді й Іван Поп (2018). На історико-філологічному факультеті були «...свої тямущі голови – чудові викладачі, знавці своєї справи. Це був Лелекач М., ренесансний тип інтелігента. Далі – письменник-епік, поет-символіст, археолог, етнограф і великий знавець культури Риму Потушняк Ф. М., випускник Дебреценського університету. Із молодшого покоління слід виділити Гранчака І. М. і Ілька В. І. Серед східних українців добру пам'ять залишили про себе професори Коваленко Л. А. і Шульга І. Г. Але в цілому, якщо студент хотів що-небудь пізнати, слід було вперто займатися самоосвітою, тому що рівень інших викладачів був «нижче плінтуса». Це були «списані» партійні діячі або «вирослі» до викладацької роботи колишні комсомольські вожді. Загалом же в університеті царювало середовище повальної підозрливості, боязнь бути притягнутим до відповідальності «запросто так», а серед студентів і навіть викладачів присутнім був дух доносів і заздрощів». Провокації й доноси між студентами та викладачами були звичним явищем [Pop, 2018, old. 62]. Коли ж у 1959 – 1960 рр. розглядалася «справа» студента В. Кушніра, згадує І. Поп, «одним із допитувачів був згаданий Ю. Д., тепер уже в якості штатного співробітника КДБ». В результаті, як співмешканця по кімнаті В. Кушніра та свідка у його «справі», І. Попа та ще одного сокурсника виключили із комсомолу та з університету [Pop, 2018, old. 63].

Одразу після оголошення вироку В. Кушніру (11 лютого 1960 р.), як він пише через чотири десятиліття у 2002 р., старший викладач кафедри історії СРСР Н. Межберг «відправився у лікарню прямо під вікно палати, де лежав тяжкохворий Федір Потушняк, і з великою радістю, голосно, щоб всі чули, повідомив йому про те, що мене, «його вихованця», засуджено на 5 років і як «гаряче» хвалила цей вирок громадськість університету. Цього ж дня 11.02.1960 р. Ф. Потушняк помер» [Кушнір, 2002, с. 55]. З датою смерті свого улюбленого викладача засуджений 11 лютого 1961 р. В. Кушнір помилився через сорок років на один день.

В черговий раз підданий огульному остракізму Ф. М. Потушняк дійсно не витримав ідеологічного тиску з боку своїх колег на факультеті та помер від цукрового діабету та серцевого нападу, не доживши 15 днів до свого 50-літнього ювілею. Після тривожних нічних болів вранці 10 лютого 1960 р. він сам пішов до лікарні, але його лікар був тоді у відрядженні. «Важкий сердечний напад, – пише Д. Федака, – лікарі елітної медичної установи сприйняли як гостре шлункове отруєння, і через два дні при невідповідному лікуванні із вживанням величезної кількості мінеральної води...» 12 лютого 1960 р. Федор Потушняк відійшов у вічність [Федака, 2004, с. 67. Пор.: Тиводар, 1997, с. 87–89; Тиводар, 2005, с. 50].

Зі змісту другого листа (насправді заяви) вдови Ф. М. Потушняка Анни Дмитрівни до Першого секретаря ЦК КПРС Микити Хрущова від 1962 р. випливає, що її покійний чоловік мав радянські погляди та вірив у комунізм. «Справу» студента В. Кушніра секретар Закарпатського обкому КП УРСР

по пропаганді і агітації В. А. Шамовський та слідчі органи, на думку А. Д. Потушняк, «вирішили використати як привід, щоб організувати великий і гучний політичний процес і звинуватити групу студентів і викладачів-закарпатців у антирадянських настроях. І ось у зв'язку з цим відповідальні особи із обкому КПУ почали розповсюджувати безвідповідальні чутки про нібито нерадянські настрої Потушняка Ф. М. І це відбувалося в той час, коли вийшла друком його монографія про археологічні пам'ятники Закарпаття [малася на увазі праця «Археологічні знахідки бронзового і залізного віку на Закарпатті», яка побачила світ у 1958 р.] і велике художнє полотно – роман «Повінь» [1959], проникнутий глибоким переконанням і вірою в комунізм» [Лист Ганни Потушняк, 2005, с. 120].

У зв'язку з цим не дуже зрозумілим є обурення біографа Ф. Потушняка з приводу слів із некрологу «групи товаришів» про те, що Ф. Потушняк був «...людиною з палким серцем радянського патріота». Боже! Яка брехня, – пише на емоціях М. Тиводар. – Сам Федір Михайлович вважав себе українським і закарпатським патріотом, а не безнаціональним советським маргіналом» [Тиводар, 2005, с. 50]. Якщо ці слова співставити зі словами листа вдови А. Д. Потушняк про свого чоловіка, то або найкращий дослідник життя і творчості Ф. М. Потушняка університетський професор не читав листа його удови, якого сам опублікував у своїй книзі (!), або дружина збрехала про свого покійного чоловіка, що малоймовірно.

«Потушняк потрібен був, – продовжує Анна Потушняк, – щоб довести, що із заявами Хрущова (про відсутність політичних переслідувань в СРСР – авт.) не все в порядку. Для цього і потрібен був не рядовий робітник, колгоспник і навіть студент, а обличчя з певним іменем, уродженець Закарпаття» [Лист Ганни Потушняк, 2005, с. 120]. У листі до першої особи країни двічі робиться наголос на закарпатстві студентів і викладачів, в т. ч. і насамперед на особі Ф. М. Потушняка. Його дружина-удова прямо звинувачує секретаря Закарпатського обкому партії з пропаганди і агітації В. А. Шамовського – «головного організатора смерті мого чоловіка і переслідувача мене і моєї сім'ї» [Лист Ганни Потушняк, 2005, с. 119–121]. Такою була холодна хрущовська «відлига» на історико-філологічному факультеті УжДУ!

Хто був деканом Історичного факультету під час «справи Василя Кушніра» та передчасної смерті Федора Потушняка? В офіційній версії історії факультету подаються з цього приводу різні відомості: - у 1953 – 1959 рр. деканом історико-філологічного факультету був Ігнат Андрій Михайлович – доктор історії Дебреценського університету (1942), солдат угорської армії (1943 – 1944), перейшов на бік СРСР, розвідник 18-ї армії 1-го і 4-го Українських фронтів Червоної армії (з квітня 1944 – до травня 1945), «за виконання особливих завдань неодноразово нагороджувався військовим командуванням», у травні 1945 р. звільнений з лав Червоної армії і направлений в розпорядження НРЗУ, чудово володів угорською, українською, російською, чеською, словацькою, німецькою, латинською мовами [Під покрови-

тельством, 2005, с. 43];

- у 1953 – 1960 рр. деканом історико-філологічного факультету, а в 1960 – 1961 рр. деканом філологічного факультету був Ігнат Андрій Михайлович – доктор історії (1942), солдат угорської армії (1943 – 1944), сержант Червоної армії (1944 – 1945), інспектор (1945 – 1946) і завідувач (1949 – 1953) Закарпатського обласного відділу народної освіти, викладач (1946 – 1948), доцент (1948), завідувач кафедри класичних мов (1948 – 1965), кандидат педагогічних наук (1955) [Олашин, 2010, с. 53];

- у 1959 – 1965 рр. деканом історичного факультету був Марченко Григорій Васильович – інструктор (1945 – 1946) і завідувач (1946 – 1950) відділу пропаганди і агітації Закарпатського обкому КП УРСР, викладач історії (1945 – 1950) та завідувач (1953 – 1956) трирічної партійної школи при Закарпатському обкомі КП УРСР, старший викладач (1954 – 1956), завідувач кафедри (1956 – 1961), декан історичного факультету (1960 – 1965), доцент (1961 – 1963), професор (1963 – 1984) кафедри загальної історії [Під покровительством, 2005, с. 46; Олашин, 2010, с. 55].

З вище наведеного можна зробити наступний висновок: у 1959 – 1960 рр. під час «справи Кушніра» та передчасної смерті Ф. Потушняк деканом історико-філологічного факультету добував останній рік доцент Ігнат А. М., після якого (з 1959 – 1960 навч. р.) став доцент Марченко Г. В.

Висновки. Федір Михайлович Потушняк був типовим місцевим інтелігентом із драматичною долею трагічного ХХ ст., що народився в старій Австро-Угорській монархії, освіту здобув в Чехословацькій республіці, визнання як вчений отримав в Угорському королівстві, а мучився і помер в радянській комуністичній Україні. За своє коротке життя Ф. Потушняк жив у складі Угорського королівства в Австро-Угорській монархії (8 років), автономній Руській Країні в складі Угорської республіки (шість місяців), Чехословацькій республіці (19 років), автономній Підкарпатській Русі в складі Чехо-Словацької республіки (4 місяці), самостійній Карпатській Україні (3 дні), Підкарпатській території в складі Угорського королівства (понад 5 років), квазідержаві Закарпатській Україні (14 місяців) та в Закарпатській області Української республіки в складі Радянського Союзу (понад 14 років). Половину з цих держав біограф Ф. Потушняк проігнорував. *«Його етнонаціональні, політичні та ідеологічні погляди співпадали лише з етнічними і політичними інтересами Карпатської України, – заявляє М. Тиводар. – Інші з названих держав були для нього чужими, а тому їх державно-політичні та ідеологічні інтереси ним ігнорувались»* [Тиводар, 2001, с. 10].

Це чергова умисна фальсифікація М. Тиводаром дійсності: Ф. Потушняк служив державним інтересам Угорщини, коли співпрацював із Угорським королівським етнографічним товариством і працював редактором-секретарем у ПОН (1941 – 1944), та державним інтересам комуністичної СРСР, коли працював викладачем-доцентом на Історичному факультеті УжДУ (1946 – 1960): і там і там він отримував заробітну плату не від Карпатської України,

а від «чужих держав», на яку жила його сім'я. *«Упродовж всього свого життя, – робить висновок М. Тиводар, – Ф. Потушняк залишався патріотом свого народу, невтомно вивчав і пропагував як його традиційну, так і професійну культуру, брав активну участь у національно-культурному житті українців Закарпаття. При цьому як у науці, так у творчій праці письменника і поета, він орієнтувався на кращі зразки європейської та національної науки і літератури»* [Тиводар, 2001, с. 10]. Під європейськими звісно треба розуміти насамперед чеські та угорські зразки, під впливом яких він формувався як учений, а під національними, як випливає із мови та думки його творів, – це русинські та українські зразки.

Уродженець звичайної сільської русинської родини мав добру фінансову підтримку від батька, закінчив Празький Карловий університет, короткий час учителював, став свідомим українофілом. Попри його національно-політичні погляди угорський уряд підтримував талановитого етнографа, археолога та історика, в результаті чого Ф. Потушняк став членом Угорського королівського етнографічного товариства та співробітником державного Подкарпатського Общества Наук, котре разом з угорською владою у 1941 – 1944 рр. творило на Підкарпатській території угро-русинську етнічну ідентичність і від якого ще в кінці грудня 1944 р. він отримав гонорар за свої публікації. Під час служби в угорській армії Ф. Потушняк переходить на радянський бік, після чого, за підтримки місцевих друзів-комуністів П. Лінтура та І. Керчі, легко звільняється з радянського полону і влаштовується на державну роботу.

Найдовший період свого життя і творчої діяльності Ф. М. Потушняк був пов'язаний із роботою викладача на Історичному факультеті УжДУ (1946 – 1960). За цей час добрий вчений і улюбленець студентів пережив усяке: з одного боку мав кар'єрний ріст – членство в Спілці письменників УРСР та отримання і збереження вченого звання доцента без наукового ступеня кандидата історичних наук, а з другого – мав постійні публічні ідеологічні цькування в антирадянщині, навішування ярлика «ворога народу», доноси «сексотів» в КДБ та партійні структури. Апогеєм з летальним фіналом нелюдської діяльності ряду колег на факультеті та в університеті стала т. зв. «справа Кушніра» на зламі 1959 – 1960 рр., під час якої «добродії» Вольфсон, Межберг, Чубуков та інші домоглися свого: Федір Потушняк передчасно помер, не доживши до 50 років...

Ф. Потушняк на своїх ідеологічних і політичних критиків, пише М. Тиводар, *«не скаржився і не виправдовувався за несправедливі нападки, не обіцяв виправитись, а реагував на них ледь помітною саркастичною посмішкою, що могла означати: «А чого від них хочете? Вони на інше не здатні, не вистачає інтелекту!»*». На його думку, Ф. Потушняк *«невимушено і неформально спілкувався лише з своїм справжнім другом Миколою Лекекачем»* [Тиводар, 2001, с. 11]. Важко собі навіть уявити як можна було 14 років поспіль працювати на факультеті суцільних підозр і доносів, спілкуючись відверто тільки з однією людиною, котра 20 березня 1950 р. офіційно, публічно та з підписом винесла твої лекції присуд: *«не*

заслугує посередньої оцінки».

Добре, що Ф. Потушняк так і не знав, що його друг М. Лелекач написав у 1943 р. нищівну рецензію на його короткий нарис філософії Підкарпаття, котру шляхетний д-р І. Гарайда вирішив не давати до друку, щоб не посварити друзів. А ще не знав Ф. Потушняк (як і не знають до нині інші історики), що 18 вересня 1951 р. М. Лелекач дав неправдиві свідчення у справі каноніка Капітули та пароха Ужгородського кафедрального собору Мукачівської греко-католицької єпархії Віктора Хомі [Протокол допиту, 2018, с. 316–317]. Після цього 31 жовтня 1951 р. КДБ його заарештувало, а 22–24 грудня 1951 р. Закарпатський обласний суд під головуванням судді без юридичної освіти Василя Русина засудив о. В. Хому на 25 років позбавлення волі з поразкою в правах терміном на п'ять років та конфіскацією всього належного йому майна [Архівна кримінальна справа, № 140140-155, арк. 129]. 2 квітня 1953 р. в таборі ГУЛАГ в с. Городище біля м. Рівне В. Хому знайшли мертвим. Ані його дочка Клара Данко, ані церковні історики так і не знають до нині, де поховані тілні останки колишнього каноніка МГКЄ.

Після себе Ф. М. Потушняк залишив багату наукову спадщину. Біограф його творчості М. П. Тиводар часто пише про «*понад 300 наукових праць та заміток з етнографії, археології, історії, фольклористики, мовознавства, літературознавства та філософії*» [Тиводар, 2005, с. 51], або: «*вченим протягом 1938–1960 рр. опубліковано понад 300 етнографічних, археологічних, фольклорних, літературознавчих, філософських та ін. статей та повідомлень*». Дослідник визначив «*найважливіші публікації Ф. Потушняка*», між якими є лише одна наукова праця, яка з'явилася в радянський період його 14-річної роботи на Історичному факультеті (це книга: *Археологічні знахідки бронзового і залізного віку на Закарпатті*. Ужгород, 1956. 114 с. + 85 табл.), та п'ять статей, чотири з яких з'явилися на сторінках періодичних наукових та літературних часописів ПОН у 1941–1944 рр. «*Роки роботи в ПОН (1942–1944) найбільш плідні у творчості вченого і письменника*», – справедливо наголошує біограф [Тиводар, 2007, с. 263].

На жаль, щодо кількості опублікованих праць Ф. Потушняком проф. М. Тиводар теж помиляється: насправді бібліографія його наукових праць, укладена самим біографом у 2005 р., налічує 267 позицій [Бібліографія, 2005, с. 269–282]. Різниця між «понад 300» і 267 – більш ніж помітна, щоб її не бачити. Із 267 праць понад 100, найбільш фахових за змістом досліджень, були опубліковані Ф. Потушняком в угорський період життя і діяльності, коли він обіймав державні посади в ПОН [Капраль, 2002, с. 30, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 41, 43, 46, 47, 48, 52, 57, 59, 60, 61, 63, 67, 70, 75, 76, 78, 79, 81, 83, 84, 87, 103, 106, 107, 108, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121; Потушняк, 2005, с. 269–275; Русинський дайджест I, 2008, с. 101–168; Русинський дайджест II, 2008, с. 39–82]. Ця бібліографія теж не є повною: М. Тиводаром, як нам вдалося встановити, не враховано щонайменше чотири публікації Ф. Потушняка, надруковані у підкарпатських періодичних виданнях або окремими

книжками в період з 1929 до 1938 року. Під своїми працями Ф. М. Потушняк, окрім власного імені та прізвища, часто підписувався псевдонімами – Beregiensis Theodorus, Вільшицький Ф., Vox clamantis (Волаючий голос), Пас'єчник Ф., П. Селянинович та 5–6 криптонімами.

Вибрана Ф. Потушняком індивідуальна й суспільна поведінка дозволяла, на думку М. Тиводара, «*плідно працювати як етнографу, фольклористу, поету і філософу в 1939–1944 рр., як археологу, етнографу і письменнику – впродовж 1945–1959 рр.*» [Тиводар, 2001, с. 11]. Дослідник життя і діяльності Ф. Потушняка доречно виділяє п'ять основних аспектів його творчості: перший – етнографічні дослідження (з 1929 до 1959), другий – народний фольклор (з 1929 до 1959), третій – археологія (з 1946 до 1959), четвертий – філософія (1941–1959), п'ятий – література (1941–1960) [Тиводар, 2001, с. 12–16]. На мою думку, із усіх своїх наукових захоплень і творчих талантів, Ф. Потушняк був відмінним етнографом і фольклористом, чудовим поетом-символістом, успішним письменником-модерністом та добрим філософом-екзистенціалістом.

Ф. Потушняк став жертвою колег-наклепників, а Історичний факультет, на якому ніколи не припинялася ідеологічна боротьба з «ворогами народу», за весь час його існування (1945–2017), назавжди увіковічнив про себе не добру славу інтелектуального місця, де зводять рахунки з інакодумцями. У цій, темній, без сумніву сторінці історії факультету та університету, є свої світлі рядки: ідеологічні борці з інакодумцями неумисно створили цілу плеяду жертв-дисидентів.

Постійно під публічним прицілом переслідуваний Ф. Потушняк не мав учнів-вихованців. Звісно, він керував курсовими та дипломними роботами студентів, але мати своїх аспірантів не кандидат наук ніяк не міг. З праць М. Тиводара про Ф. Потушняка складається враження, що саме він позиціонує себе єдиним учнем великого вчителя. З цього приводу свідок тих часів і спостережливий історик І. Поп пише: «*Ніяких учнів у нього не було, бо мати їх в умовах всезагального стеження було небезпечно. І якщо Тиводар демонструє себе таким, то його «місія» в якості учня біля такої замкнутої людини, яким був Потушняк, представляється доволі підозрілою*» [Поп, 2006, с. 302]. З подібним твердженням важко погодитися тому, що на відміну від Ф. Потушняка, який так і не підкорився радянській комуністичній українській системі, М. Тиводар її охоче прийняв. Доказом тому може служити кон'юнктура тема кандидатської дисертаційної роботи «Громадський та сімейний побут колгоспників Закарпаття» (написана російською мовою), котру було захищено 17 травня 1968 р. в Академії наук УРСР в Києві [Тиводар, 1968; Олашин, 2010, с. 226, 359] в самий розпал «Празької весни» в Чехословаччині, якою захоплювалися такі студенти-історики як І. Поп, і яку жорстоко притиснули радянські танки.

Із усіх дослідників життєвого і творчого шляху Ф. М. Потушняка мені найбільше до вподоби слова, які належать такій саме ідеологічній жертві і дисиденту як він. Це професор І. Поп: «*Ф. Потушняк*

був всебічно обдарованим інтелектуалом і міг легко зробити кар'єру за межами батьківщини. Вірячи в ідею патріотичної самопожертви, він свідомо залишився в провінційному оточенні, переконаний у своїй здатності піднести інтелектуальний та освітній рівень земляків. Проте післявоєнне радянське Закарпаття не відчувало потреби в європейськи освіченому інтелектуалові, більш того, сама його присутність провокувала невдоволення нової комуністичної «інтелігенції» – вчорашнього люмпен-пролетаріату. Зі своєю ментальністю натовпу, принесеного на Підкарпатську Русь зі Сходу, вони методично переслідували Ф. Потушняка і спричинили його передчасну смерть» [Pop, 2005, p. 395; Поп, 2010, с. 610–611].

Життєвий і творчий шлях Ф. Потушняка був складним та неоднозначним. «Уявімо собі, – доречно наголошує історик-етнолог М. Зан, – що ця Людина народилася та соціалізувалася в Австро-Угорщині, навчалася, духовно і творчо зростала в міжвоєнній Чехо-Словаччині, працювала в науковій сфері за часів гортистської Угорщини, переслідувалася за інакомислення в Радянському Союзі. Скільки сили волі, мужності та віри в себе потрібно мати, щоб бути істинним науковцем, аполітичним патріотом рідного краю і за висловом М. Лелекача, «залишитись Потушняком!»» [Зан, 2006, с. 216]. Автору цього вислову залишитися Лелекачем не вдалося, не вистачило духу.

За весь час існування Історичного факультету УжДУ / УжНУ (1945 – 2017) на ньому стало обрядовим ритуалом переслідувати колег за неза-

лежний від ідеологічно-державницького канону науково-критичний погляд на історію. В офіційній історії факультету його неофіційний історіограф Микола Олашин не згадав про такі несумісні в Університеті випадки переслідування та цілі «справи» (насправді розправи), які мали місце на факультеті над деканом Петром Сміяном (1947), студентом Камілом Найпавером (1956), доцентом Федором Потушняком (1947 – 1960), студентом Василем Кушніром (1959 – 1960), студентом (1959 – 1960) і професором (1992 – 1994) Іваном Попом та іншими гучними подіями, котрі так само є частиною історії факультету незалежно від того описані вони його літописцями чи ні.

Михайло Тиводар, який своїми працями звів (не дуже вдалий) академічний пам'ятник багатогранному інтелектуалу Ф. М. Потушняку, у 2016 р. сам зіграв роль Вольфсона-Межберга-Чубукова проти свого колеги-історика [Тиводар, 2016]. Не міг тоді знати автор ксенофобських визначень «етнічні ідіоти», «етнічні потвори», «етнічні маргінали», які містяться у підручнику «Етнологія», рекомендованого Міністерством освіти і науки України «як навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів» [Тиводар, 2010, с. 489, 492], що його автопортрет, написаний за комуністичною методичкою ідеологічних інсинуацій та наукоподібних маніпуляцій, стане для нього Лебединою піснею.

«Залишитись Потушняком» чи стати кимось або чимось іншим – право вибору за кожним!

Список використаних джерел

- Botlik, J., 2022. *A ruszin nép vértanú ja Bródy András (1895 – 1946)*, Budapest, 389 old.
- Carpatia – Карпатика, Випуск IX: *Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (До 90-річчя від дня народження)*, 2001, Ужгород: Видавництво «Ліра», 264 с.
- Par Iván gondolatai villág, 2018, Budapest: ARCHI MIND, 125 old.
- Pop, I., 2005. *Potushniak, Fedor, Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, Co-editor: Paul Robert Magocsi with Ivan Pop and author of 524 entries and 13 maps. Revised and expanded edition, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, p. 395.
- Алмашій, М., 2011. *Русинська бібліографія*, Ужгород, 282 с.
- Архівна кримінальна справа № 140140-155 (В. Хома). Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області, Справа С-6010, Аркуш 129.
- Атестат доцента, Тиводар, М. П., 2005. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка, Ужгород: Гражда, с. 32.
- Балагури, Э., 2001. *Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы*, Ужгород: УжНУ, 392 с.
- Бібліографія подкарпатської руської літератури, Зложили: Н. Лелекач і І. Гарайда, 1943. Зоря-Найна. Науковий часопис Подкарпатського Общества Наук - A Kárpátaljai Tudományos Társaság Folyóirata, Унгарь, Рочник III, Ч. 1-4, с. 515–524.
- Бібліографія наукових праць Федора Потушняка, Тиводар, М. П., 2005. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка, Ужгород: Гражда, с. 269–282.
- Будет-ли произведена ревизия рЪшеній оправдательных комиссій?, 1940. Русская правда, № 115, с. 2.
- Были назначены комиссії для оправданія чиновников и служащихъ, входящихъ въ составъ мин. Земледѣлія, 1940. Русская правда, № 40, с. 2.
- Відгук-лист М. Лелекача (Леми Мишилко) до редакції «Літературної Недѣлі» від 1943 року, Публ. В. Падяка, 2000. Загальна бібліографія Подкарпаття. З додатками: 1. Бібліографія подкарпатської руської літератури. 2. Бібліографія подкарпатської руської історії літератури, Зложили: Лелекач Н., Гарайда І.; передм. Д. Данилюка; післямова В. Падяка, Ужгород: Видавництво В. Падяка, с. 212.
- Голомб, Л., 2001. *Поетична творчість Федора Потушняка*, Ужгород: Гражда, 98 с.
- Державний архів Закарпатської області, фонд П-1: Закарпатський обком Компартії України, опис 1, спр. 377: Информации, справки отчеты обкома партии ЦК КП(б)У о работе с интеллигенцией, деятельность кафедр Ужгородского госуниверситета за 1946 – 1947 уч. год, фактах проявления враждебной буржуазной идеологии в области (25.01.1947–15.09.1947), аркуш 15–17, 50–51. (86 аркушів).
- Дзендзелівський, Й. О., 1993. *І. А. Гарайда як філолог і громадський діяч*. Українська мова на Закарпатті в минулому і сьогоденні. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992-р.), Ред. кол.; відп. ред. Б. К. Галас, Ужгород: УВБК «Патент», с. 143–144.
- Довганич, О., 1995. *Культура Закарпаття в роки окупації (березень 1939 – жовтень 1944)*, Нариси історії Закарпаття. У

- трех томах, Том II (1918 – 1945), Відп. ред. і керів. авт. кол. проф. І. Гранчак, Ужгород: Закарпаття, с. 555–560. (663 с.).
- Загальна бібліографія Подкарпаття, Зложили: Н. Лелекач и И. Гарайда; Выдана Подкарпатского Общества Наукъ, 1943, Унгварь: Друкарня ПОН, 151 с.
- Закарпатська Україна, 1947, 16 июля, с. 3.
- Закончилися оправдания, 1940, Нова НедБля, 10. новембра.
- Зан, М., 2006. Рец.: Тиводар М. П. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка. Ужгород: Гражда, 2005. 284 с.: іл., Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія, Випуск 16, Редколег.: М. Вегеш та ін., Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», с. 215–221.
- Історичні кадри: як у В. Лучках зустрічали Хрущова, а в Ужгороді – угорця Кадара (Відео). Mukachevo.net. 16.10.2017. Останнє відвідування: 26.03.2025.
- Капраль, М., 2002, Подкарпатское Общество Наукъ. Публикації: 1941 – 1944, Спередслово и редакція: І. Удварі, Вуданя другое, Ужгород: ПоліПрінт, 2002, 172 с.
- Кашула, Ю. І., 1993. Суспільно-філософська думка на Закарпатті кінця XVIII – середини XIX ст. (Методичні поради до текстів лекцій), Ужгород, 56 с.
- Комісії для оправдания подкарпатских учителей и профессоров 1-го февраля зачали свою дБяльність, 1940, Нова НедБля, 4. фебруаря.
- Котигорошко, В., 2008. Верхне Потисся у давнину 1 000 000 років тому – X сторіччя н. е., Ужгород: Карпати, 432 с., іл.
- Коца, Л., 2002. Чиї ви сини? Огляд угорської етнографії, Пер. з угор. Л. Мушкетик, Ужгород: СП «ПоліПрінт», 244 с.
- Кушнір, В., 2002. Півстоліття до істини: факти і домисли в науковій полеміці. І ми в Європі! Книга перша: Відповідь опонентам, Ужгород: Вид-во В. Падяка, с. 49–62.
- Лелекач, М. М., 2001. Рецензія на стенограму лекції доцента Ф. М. Потушняка, прочитану студентам 1-го курсу історичного факультету УжДУ 25 листопада 1949 р., Сагата – Карпатика, Вип. IX: Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (До 90-річчя від дня народження), Ужгород: Видавництво «Ліра», с. 248–250.
- Ленарский, И., Лакиза, Н. Характеристика на и. о. Зав. кафедрой общей физики Ужгородского государственного университета, кандидата физико-математических наук, доцента ЧЕПУРА Дмитрия Венедиктовича. ДАЗО, УжНУ, Відділ кадрів, Справа № Том 6. Особові справи працівників, звільнених у 1983 році, Ф–Ч, Арк. 57.
- Лист Бейли Гунди до Федора Потушняка від 18 квітня 1941 р., Тиводар, М. П., 2005. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка, Ужгород: Гражда, с. 91–92.
- Лист Бейли Гунди до Федора Потушняка від 29 грудня 1940 р., Тиводар, М. П., 2005. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка, Ужгород: Гражда, с. 86–88.
- Лист Бейли Гунди до Федора Потушняка від 6 липня 1941 р., Тиводар, М. П., 2005. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка, Ужгород: Гражда, с. 98–99.
- Лист Ганни Потушняк до Микити Хрущова, Тиводар, М. П., 2005. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка, Ужгород: Гражда, с. 120–121.
- Лист Івана Гарайди до Федора Потушняка від 1 жовтня 1941 р., Тиводар, М. П., 2005. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка, Ужгород: Гражда, с. 100.
- Лист Івана Гарайди до Федора Потушняка від 17 липня 1941 р., Тиводар, М. П., 2005. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка, Ужгород: Гражда, с. 99.
- Лист Івана Гарайди до Федора Потушняка від 5 липня 1941 р., Тиводар, М. П., 2005. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка, Ужгород: Гражда, с. 97.
- Лист М. Козми до прем'єр-міністра Угорщини графа Пала Телекі від 11 січня 1941 р., Kozma Miklós: A visszacsatolt Kárpátalja. Napló, Szerk. Brenzovics, L, 2009, Ungvár: KMKSZ, old. 268.
- Лист Миколи Лелекача до Федора Потушняка від 22 березня 1941 р., Тиводар, М. П., 2005. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка, Ужгород: Гражда, с. 90–92.
- Лист Миколи Лелекача до Федора Потушняка від 22 квітня 1941 р., Тиводар, М. П., 2005. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка, Ужгород: Гражда, с. 92–93.
- Лист тимчасово виконуючого обов'язки ректора Ужгородського державного університету І. Г. Рогозя до начальника Управління університетів Міністерства вищої освіти СРСР проф. К. Ф. Жігача від 22 жовтня 1947 р., Тиводар, М. П., 2005. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка, Ужгород: Гражда, с. 100–101.
- Литературный и мистецкий вечерь Подкарпатского Общества Наукъ, 1942, НедБля, Унгварь, 20. децембра.
- Мазурок, І., 2010. Правове становище Закарпаття у 1939 – 1944 рр. (Історико-правове дослідження), Ужгород: Карпатська вежа, 308 с.
- Микитась, В., 1961. Ф. М. Потушняк, Ужгород: Закарпат. книж.-газет. вид-во.
- Мищанин, В., 2018. Радіація Закарпаття 1944–1950 рр.: Монографія, Ужгород: РІК-У, 644 с.: фото.
- На предложение школьного отдБленія Регентского Комиссариата въ УжгородБ, 1940, Русская правда, № 16, с. 2.
- Объ оправдательных комиссияхъ, 1939, Русская правда, № 34, с. 2.
- Объявление въ дБлБ оправдания аптекарей, аптекарских кандидатов и практикантов, несостоявших въ мадыарской общественной службБ, проживающих въ возсоединенной подкарпатской области, 1939, Kárpátaljai közlöny - Подкарпатский вБстник, № 17, с. 33–34.
- Объявление. По дБлу оправдания аптекарей, аптекарских кандидатов и аптекарских практикантов, не состоящих на общественной службБ, пребывающих на обратно присоединенной подкарпатской территории, 1940, Kárpátaljai közlöny - Подкарпатский вБстник, № 28, с. 49–50.
- Олашин, М. В., 2007. Історичний факультет Ужгородського національного університету (1945 – 2007). Короткий історичний нарис та довідкові матеріали, Ужгород: Видавництво «Гражда», 124 с.
- Олашин, М. В., 2010. Історичний факультет Ужгородського національного університету: Біобібліографічний довідник, Ужгород: Вид-во Гражда, 426 с.
- Оправдание учителей послБ Рождества, 1939, Русская правда, № 51, с. 2.
- Оправдания подкарпатских учителей и профессоров зачнеся концем януаря, 1940, Нова НедБля, 21 януаря.
- Оправдательная комиссия назначены, 1940, Русская правда, № 12, с. 2.
- Офіцинський, Р. Сади Семіраміди, або імператив Федора Потушняка. Потушняк, Ф., 2003. Я і безкінечність (Нариси

історії філософії Закарпаття), Упоряд., приміт. та післямова Р. Офіцинського, Ужгород: Гражда, с. 110–120.

Офіцинський, Р., 1994. *Філософські погляди Федора Потушняка (1910–1960)*, Молодь – Україні. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету, Том 1, Ужгород: Закарпатський Центр соціальної служби для молоді, с. 56–66.

Офіцинський, Р., 1997. *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944)*, Передм. В. Задорожного, Київ: Інститут історії України Національної академії наук України, 244 с.

П(отушняк), Ф., 1943. *Короткий нарис філософії Підкарпаття*, Літературна Неділя Подкарпатского Общества Наук, Унгвар, Рочникъ III (Évfolyam), Число 14, с. 17–20, 32–34, 43–47, 54–56, 68–70.

Павленко, Г., Павленко, М., 2001. *Федір Михайлович Потушняк очима студентів-істориків*, Carpatica – Карпатика, Вип. IX: Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (До 90-річчя від дня народження), Ужгород: Видавництво «Ліра», с. 39–43.

Падяк, В., 2000. *Трагічна доля фундаментальної бібліографічної праці Підкарпаття: Огляд віднайдених архівних матеріалів*. Загальна бібліографія Подкарпаття. З додатками: 1. Бібліографія подкарпатської руської літератури. 2. Бібліографія подкарпатської руської історії літератури, Зложили: Лелекач Н., Гарайда І.; передм. Д. Данилюка; післямова В. Падяка, Ужгород: Вид-во В. Падяка, с. 187–196.

Падяк, В., 2016. *Нарис історії карпаторусинської літератури*, Торонто: Кафедра українознавчих студій Торонтського університету, 242 с.

Петровіч, І., 2005. *Федір Михайлович Потушняк: 95-річчя з дня народження письменника, етнографа (1910–1960)*. Календар краєзнавчих пам'ятних дат Закарпаття на 2005 рік. Рекомендаційний бібліографічний посібник, Укладачі: Т. І. Василюєва, Г. В. Бобонич; наук. ред. В. І. Падяк; відп. за вип. Л. З. Григаш; вип. ред. Л. О. Ільченко, Ужгород: Вид-во В. Падяка, с. 97–102.

Під покровительством музи Кліо. Історичному факультету Ужгородського національного університету – 60 років, Упоряд.: М. В. Олашин, Ю. О. Остапеч, М. Ю. Токар, В. І. Феніч, 2005, Ужгород: Поліграф-центр «Ліра», 280 с.; іл.

Поп, І., 2006. *Потушняк Федор*. Поп, І. *Енциклопедія Подкарпатської Руси*, Ужгород: ПП «Повч. Р. М.», с. 301–302.

Поп, І., 2010. *Потушняк Федір (Потушняк Федор)*. Енциклопедія історії та культури карпатських русинів, Укладачі: П. Р. Магочій та І. Поп; заг. ред. П. Р. Магочія; пер. з англ. Н. Кушко; ред. укр. вид. В. Падяк; вип. ред. Л. Ільченко, Ужгород: Видавництво В. Падяка, с. 610–611.

Попович, І., 2006. *Закарпаття за доби раннього заліза*, Kraków – Łwów: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 121 с. + 10 фото + 52 рис.

Потушняк Федір Михайлович. Закарпаття в Енциклопедії українознавства, Редакція, упоряд. та передм. В. Маркуся, 2003, Ужгород: Гражда, с. 123. (212 с.).

Потушняк, М., Попович, І., Кобаль, Й., 2000. *Археологічні дослідження Федора Потушняка*, Ужгород.

Потушняк, М., 2001. *Пам'ятки кам'яного віку, виявлені та досліджені Ф. Потушняком*, Carpatica – Карпатика, Вип. IX: Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (До 90-річчя від дня народження), Ужгород: Видавництво «Ліра», с. 18–38.

Потушняк, Ф. *Закарпатоукраїнська етнографія (значення, історія, задачі, проблеми та їх рішення, елементи та їх розміщення)*. Тиводар, М. П., 2005. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка, Ужгород: Гражда, с. 163–254.

Потушняк, Ф. М. *Автобіографія*, Тиводар, М. П., 2005. Життя і наукові пошуки Федора Потушняка, Ужгород: Гражда, с. 123–125.

Потушняк, Ф. М., 1958. *Археологічні знахідки бронзового та залізного віку на Закарпатті*, Ужгород, 144 с. + 86 табл.

Потушняк, Ф., 1994. *Короткий нарис філософії Підкарпаття*, Ужгород: МПП «Гражда», 52 с.

Потушняк, Ф., 2001. *Сусідні народи в світогляді українців Закарпаття*, Опрацював, підготував до друку та написав коментарі до неї М. Тиводар, Carpatica – Карпатика, Вип. IX: Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (До 90-річчя від дня народження), Ужгород: Видавництво «Ліра», с. 231–244.

Потушняк, Ф., 2003. *Я і безкінечність (Нариси історії філософії Закарпаття)*, Упоряд., приміт. та післямова Р. Офіцинського, Ужгород: Гражда, 129 с.

Потушняк, Ф., 1941. *Соціологія села*, Неділя. Унгвар, 5 октября.

Потушняк, Ф., 1941. *Філософія язика*, Неділя. Унгвар, 19 октября; 26 октября.

Потушняк, Ф., 1942. *Походження назв «Мараморош» і «Сигот»*, Неділя. Унгвар, 10 мая.

Потушняк, Ф., 1942. *Утопія*, Неділя. Унгвар, 22 фебруара; 1 марта.

Потушняк, Ф., 1943. *Популяція*, Неділя. Унгвар, 7 фебруара; 14 фебруара.

Протокол допиту в якості свідка М. М. Лелекача по кримінальній справі на Хому В. Д., мешканця м. Ужгорода, греко-католицького священника, 18 вересня 1951 р., Посилення політичних репресій проти мешканців Закарпаття на завершальному етапі його радянзації. 1947–1953 рр. Збірник архівних документів і матеріалів, Упоряд. О. М. Корсун, 2018, Ужгород: ВДВ «Карпати», с. 316–317, № 165.

Пумпинець, В., 2013. *Як у Великих Лучках Микиту Хрущова зустрічали*, Zakarpatty.net.ua. 21.04.2013. Останнє відвідування: 26.03.2025.

Р'єчъ регентского комиссара витязя Николая Козма зъ Левелду дня 26-го януаря 1941 рока зъ нагоды заоснованя Подкарпатского Общества Наукъ, 1941, Зоря-Најнал. Часопись Подкарпатского Общества Наукъ - A Kárpátaljai Tudományos Társaság Folyóirata. Ужгород – Ungvár, Рочникъ І. évfolyam, Чис. 1-2. szám, с. 6–14; угор. мовою: old. 7–15.

Розпоряження м. кор. министерства ч. 7.800. з року 1939. М. Пр. в д'їл'ї організації і заповнення посад (довжностей) публичной служби на подкарпатских территориях, вернувшихся к М. Св. Коронѣ, 1939, Kárpátaljai közlöny - Подкарпатский вѣстник, № 5, с. 4–12.

Русинський дайджест 1939–1944, III/1. Кроника. Тексты з ужгородських новинок «Нова Неділя» і «Карпатська Неділя» 1939–1941 гг. Матеріали ушорив і спереслово написав М. Капраль, 2010, Ніредьгаза: Вудала катедра української і русинської філології Ніредьгазької Вищої Школи, 250 с.

Русинський дайджест 1939–1944. I. Наука. Научні і науково-популярні тексти з новинок 1939–1944 гг., Матеріали ушорив і спереслово написав: М. Капраль, 2008, Ніредьгаза: Вудала катедра української і русинської філології Ніредьгазької Вищої Школи, 200 с.

Русинський дайджест 1939–1944. II. Красное писемство. Тексты з новинок «Карпатська Неділя» і «Неділя», Матеріали

ушорив и спередслово написав: М. Капраль, 2008, Ніредьгаза: Вудала катедра українськуй и русинськуй філології Ніредьгазськуй Высшуй Школы, 240 с.

Список корреспондентів і співробітників Підкарпатського Товариства Наук, що отримали гонорари за опубліковані статті у 1944 р., Ужгород, 31 грудня 1944 р., Державний архів Закарпатської області, фонд р-14, оп. 1, спр. 35, арк. 1.

Тиводар, М. П. Потушняк Федір Михайлович, Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи XX століття, Редколег., 2007, Ужгород: Видавництво «Гражда», с. 262–263.

Тиводар, М. П., 1968. *Общественный и семейный быт колхозников Закарпатья: Историко-этнографическое исследование*, Автореф. дисерт. на соискание научной степени канд. ист. наук, Киев: Институт искусствоведения, фольклористики и этнографии им. М. Ф. Рильского АН УССР, 29 с.

Тиводар, М. П., 2003. *Потушняк Федір Михайлович*, Закарпаття в Енциклопедії українознавства, Редакція, упорядкування та передмова В. Маркуся, Ужгород: Гражда, с. 123. (212 с.).

Тиводар, М. П., 2005. *Життя і наукові пошуки Федора Потушняка*, Ужгород: Гражда, 284 с.: іл.

Тиводар, М. П., 2010. *Етнографія Закарпаття: Историко-этнографический нарис*, Ужгород: Гражда, 416 с. + 16 с. кол. іл.

Тиводар, М. *Федір Потушняк*. Педагоги-науковці, Частина I, Упоряд. і передм. В. В. Турияница, 1997, Ужгород, с. 86–90.

Тиводар, М., 1994. *Федір Потушняк*, Ужгородський університет, 27 квітня.

Тиводар, М., 1995. *Закарпаття: народознавчі роздуми*, Ужгород: Видавництво «Карпати», 208 с.

Тиводар, М., 2001. *Федір Потушняк – видатний український народознавець 30–50-х років XX ст.*, Carpatica – Карпатика, Вип. IX: Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (До 90-річчя від дня народження), Ужгород: Видавництво «Ліра», с. 9–17.

Тиводар, М., 2010. *Етнологія: Навчальний посібник*, Вид. третє, випр. і доповн., Ужгород: Гражда, 2010, 504 с.

Тиводар, М., 2016. *Одкровення кандидата наук Фенича*, Ужгород: Гражда, 24 с.

Упрощеніе производств?, 1940, Русская правда, № 114, с. 2.

Ур, Л., 2001. *Зв'язки Федора Потушняка з угорським академіком Белою Гундою*. Carpatica – Карпатика, Вип. IX: Науково-педагогічна діяльність та літературна творчість Федора Потушняка (До 90-річчя від дня народження), Ужгород: Видавництво «Ліра», с. 43–46.

Уряднича политика угорського правительства на Подкарпатю, 1943, НедБля, 17. октовбра, с. 2.

Федака, Д., 2009. *Федір Михайлович Потушняк. 100-річчя від дня народження письменника, вченого-історика та філософа (1910 – 1960)*. Календар краєзнавчих пам'ятних дат Закарпаття на 2025 рік. Рекомендаційний бібліографічний посібник, Укладачі: Н. М. Вачила, О. В. Малинич, Г. В. Бобонич, І. М. Горват; відп. за вип. Л. З. Григаш; вип. ред. Л. О. Ільченко, Ужгород: Вид-во В. Падыка, с. 64–75.

Хланта, І. В., 1995. *Літературне Закарпаття у XX столітті: Біобліографічний покажчик*, Ужгород: Закарпаття, с. 592–603.

Чекрій, Г. С. *Автобіографія*, ДАЗО, УЖНУ, Відділ кадрів, справа № Том 10. Особові справи працівників звільнених у 2000 р. Ч–Я 1–240, Чекрій Григорій Семенович, 1–113, Арк. 57–58.

Чепур Дмитро Венедиктович, Енциклопедія сучасної України, літера Ч. esu.com.ua. Останнє відвідування: 10.04.2025 р.

Члены оправдательной комиссии для административных чиновников в Мраморошской жупѣ, 1940, Русская правда, № 26, с. 2.

Что будет с чинниками уволенными с 1 апрѣля?, 1940, Русская правда, № 69, с. 3.

Чучка, П., Маркус, В., 1999. *Культурні відносини на Закарпатті напередодні і в роки Другої світової війни*, Закарпаття під Угорщиною 1938–1944 рр., Редактори: В. Маркус та В. Худанич, Нью-Йорк – Чікаго – Ужгород: „Гражда”–Карпати, с. 88–119.

References

- Botlik, J., 2022. *A ruszin nép vértanúja Bródy András (1895–1946)*, Budapest, 389 old. (in Hungarian).
- Carpatica – Karpatyka, Vypusk IX: *Naukovo-pedahohicsna dijajlnistj ta literaturna tvorcsistj Fedora Potushnjaka (Do 90-ricscsja vid dnja narodzhennja)* [Scientific and pedagogical activities and literary works of Fedor Potushnyak (To the 90th anniversary of his birth)] 2001, Uzhhorod: Vydavnyctvo «Lira», 264 s. (in Ukrainian).
- Pap Iván gondolatai villág*, 2018, Budapest: ARCHI MIND, 125 old. (in Hungarian).
- Pop, I., 2005. *Potushniak, Fedor*. Encyclopedia of Rusyn History and Culture, Co-editor: Paul Robert Magocsi with Ivan Pop and author of 524 entries and 13 maps. Revised and expanded edition, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, p. 395. (in English).
- Almashij, M., 2011. *Rusynsjka bibliohrafija* [Ruthenian bibliography], Uzhhorod, 282 s. (in Ruthenian).
- Archivna kriminalna sprava № 140140-155 (V. Choma)* [Archived criminal case No. 140140-155 (V. Khoma)], Archiv Upravlinnja Sluzhby bezpeky Ukrajiny v Zakarpatskij oblasti, Sprava C-6010, Arkuch 129. (in Ukrainian).
- Atestat doczenta* [Associate Professor Certificate], Tyvodar, M. P., 2005. Zhyttja i naukivi pochyky Fedora Potushnjaka, Uzhhorod: Grazhda, s. 32. (in Ukrainian).
- Balahury, E., 2001. *Nasjelenije Verchnjeho Potisja v epochu bronzy* [The population of Verkhny Potysia in the Bronze Age], Uzhhorod: UzhNU, 392 s. (in Russian).
- Bibliohrafija podkarpatskoj ruskoj literatury* [Bibliography of Subcarpathian Russian history and literature], Zlozhyly: N. Lelekacs y Y. Harajda, 1943. Zorja-Hajnal. Naukovyј csasopys Podkarpatskoho Obscestva Nauk - A Kárpátaljai Tudományos Társaság Folyóirata, Ungvar, Rocsnyk III, Cs. 1-4, s. 515–524. (in Ruthenian).
- Bibliohrafija naukovych pracj Fedora Potushnjaka* [Bibliography of scientific works by Fedor Potushnyak]. Tyvodar, M. P., 2005. Zhyttja i naukivi pochyky Fedora Potushnjaka, Uzhhorod: Grazhda, s. 269–282. (in Ukrainian).
- Budjet-li proizvedjena revizija rjeszenij opravdatjelnyh komissij?* [Will there be an audit of the decisions of the acquittal commissions?], 1940. Russkaja pravda, № 115, s. 2. (in Russian).
- Byli naznacseny komissiji dlja opravdanija csinovnikov i sluzhaschich, vchodjashcsich v sostav min. Zemljedjelija* [Commissions were appointed to justify officials and employees who were part of the min. Agriculture], 1940. Russkaja pravda, № 40, s. 2. (in Russian).
- Vidhuk-lyst M. Lelekacsa (Lemy Myshylko) do redakcziji «Litjeraturnoj Nedjeli» vid 1943 roku* [A letter of review from M. Lelekach (Lemy Myshylko) to the editorial office of "Literary Week" from 1943], Publ. V. Padjaka, 2000. Zahaljna bybliohrafija

Podkarpattia. Z dodatkamy: 1. Bibliografija podkarpatskij ruskoj lyteratury. 2. Bibliografija podkarpatskij ruskoj ystirii lyteratury, Zlozhyly: Lelekacs N., Harajda Y.; peredm. D. Danyljuka; pisljamova V. Padjaka, Uzhhorod: Vydavnyctvo V. Padjaka, s. 212. (in Ruthenian).

Holomb, L., 2001. *Poetycsna tvorcsistj Fedora Potushnjaka* [The poetic work of Fedor Potushnyak], Uzhhorod: Grazhda, 98 s. (in Ukrainian).

Derzhavnyj archiv Zakarpatskij oblasti [State Archives of Transcarpathian Region], Fond P.-1: Zakarpatskij obkom Kompartiji Ukrainy, Opys 1, Sprava 377: Informaczii, spravki otcoty obkoma partiji CZK KP(b)U o rabote s intellihenczijej, dejatel'nostj kafedr Uzhhorodskoho hoczuniversiteta za 1946–1947 ucz. hod, factach projavlenija vrazhdebnoj burzhuaznoj ideologii v oblasti (25.01.1947–15.09.1947), Arkuch 15-17, 50-51. (86 arkushiv). (in Russian).

Dzendzelivskij, Jo. O., 1993. *I. A. Harajda jak filoloh i hromads'kij dijacs* [I. A. Garaida as a philologist and public figure]. Ukrainjska mova na Zakarpattji v mynulomu i sjohodenni. Materialy naukovo-praktycznoji konferencziji (Uzhhorod, 5-6 travnja 1992 r.), Red. kol.; vidp. red. B. K. Halas, Uzhhorod: UVVK «Patent», s. 143–144. (in Ukrainian).

Dovhanycs, O., 1995. *Kuljtura Zakarpattja v roky okupacziji (berezenj 1939 – zhovtenj 1944)* [Culture of Transcarpathia during the years of occupation (March 1939 – October 1944)]. Narysy istoriji Zakarpattja. U trjoch tomach, Tom II (1918–1945), Vidp. red. i keriv. avt. kol. prof. I. Hrancsak, Uzhhorod: Zakarpattja, s. 555–560. (663 c.). (in Ukrainian).

Zahaljna bibliografija Podkarpattja [General bibliography of Subcarpathia], Zlozhyly: N. Lelekacs y Y. Harajda; Vydannya Podkarpatskoho Obhcsesstva Nauk, 1943, Unhvar: Drukarnja PON, 151 s. (in Ruthenian).

Zakarpatsjka Ukrainja [Transcarpathian Ukraine], 1947, 16 ijulja, s. 3. (in Ukrainian).

Zakoncsylusj opravdanja [The excuses are over], 1940, Nova Nedjela, 10. novembra. (in Ruthenian).

Zan, M., 2006. *Recz.: Tyvodar M. P. Zhyttja i naukovy poshuky Fedora Potuchnjaka. Uzhhorod: Crazhda, 2005. 284 s.: il.* [Review: Tyvodar M. P. Life and Scientific Quests of Fedor Potushniak. Uzhhorod: Grazhda, 2005. 284 p.: ill.]. Naukovyj visnyk Uzhorodskoho universytetu. Serija: Istorija, Vypusk 16, Redkoleh.: M. Vehesh ta in., Uzhhorod: Vyd-vo UzhNu «Hoverla», s. 215–221. (in Ukrainian).

Istorychni kadry: jak u V. Lucskach zustricsaly Chruschova, a v Uzhhorodi – uhorczej Kadara (Video) [Historical footage: how Khrushchev was met in V. Luchki, and the Hungarian Kadar in Uzhhorod (Video)]. Mukacsevo.net. 16.10.2017. Ostannje vidviduvannja: 26.03.2025. (in Ukrainian).

Kapralj, M., 2002. *Podkarpatskoje Obschestvo Nauk. Publikacziji: 1941–1944* [Subcarpathian Society of Science. Publications: 1941–1944], Speredstvo y redakczija: I. Udvari, Vudanja druhoje, Uzhhorod: PoliPrynt, 2002, 172 s. (in Ruthenian).

Kashula, Ju. I., 1993. *Suspiljno-filosofs'ka dumka na Zakarpatti kinczja XVIII – seredyna XIX sm. (Metodycsni porady do tekstiv lekczij)* [Social and philosophical thought in Transcarpathia in the late 18th – mid-19th centuries (Methodological advice for lecture texts)], Uzhhorod, 56 s. (in Ukrainian).

Komisiji dlja opravdanja podkarpatskych ucsytel'jov y professorov 1-ho februaara zacsaly svoju dijatelnostj [The commission for the acquittal of Subcarpathian teachers and professors began its work on February 1], 1940, Nova Nedelja, 4. februarja. (in Ruthenian).

Kotyhoroshko, V., 2008. *Verchnje Potyssa u davnynu 1 000 000 rokiv tomu – X storicscsja n. e.* [Upper Potyssia in antiquity 1,000,000 years ago – 10th century AD.], Uzhhorod: Karpaty, 432 s., il. (in Ukrainian).

Kosha, J., 2002. *Csyji vy syny? Ohljad uhors'koi etnografiji* [Whose Sons Are You? A Survey of Hungarian Ethnography], Per. z uhor. L. Mushketyk, Uzhhorod: SP «PoliPrynt», 244 s. (in Ukrainian).

Kushnir, V., 2002. *Pivstolit'ja do istyny: fakty i domysly v naukovij polemiczi* [Half a Century to the Truth: Facts and Speculation in Scientific Controversy]. I my v Jevropi! Knyha persha: Vidpovij oponentam, Uzhhorod: Vyd-vo V. Padjaka, s. 49–62. (in Ukrainian).

Lelekacs, M. M., 2001. *Recenzija na stenohramu lekczii docenta F. M. Potushnjaka, procsytanu studentam 1-ho kursu istoricsnoho fakul'tjtu UzhDU 25 lystopada 1949 r.* [Review of the transcript of a lecture by Associate Professor F. M. Potushnyak, delivered to first-year students of the Faculty of History of Uzhhorod State University on November 25, 1949.], Carpatica – Karpatyka, Vyp. IX: Naukovo-pedahohicsna ta literaturna tvorcsistj Fedora Potushnjaka (Do 90-ricscsja vid dnja narodzhennja), Uzhhorod: Vydavnyctvo «Lira», s. 248–250. (in Ukrainian).

Lenarskij, I., Lakyza, N. Charakteristika na i. o. Zav. kafedroj obscej fiziki Uzhhorodskoho hosydarstvennoho universiteta, kandidata fiziko-matematicheskich nauk, docenta CSEPURA Dmitrija Venediktovicsa [Characteristics of the acting Head of the Department of General Physics of Uzhgorod State University, candidate of physical and mathematical sciences, associate professor CHEPURA Dmitry Venediktovich]. Derzhavnyj archiv Zakarpatskij oblasti, UzhNu, Viddil kadriv, Sprava № Tom 6. Osobovi spravy pracivnykiv, zvilnjenych u 1983 roczj, F–Cs, Ark. 57. (in Russian).

Lyst Bejly Hundy do Fedora Potushnjaka vid 18 kvitnja 1941 r. [Letter from Beila Gunda to Fedor Potushniak dated April 18, 1941.], Tyvodar, M. P., 2005. Zhyttja i naukivi pochyky Fedora Potushnjaka, Uzhhorod: Grazhda, s. 91–92. (in Ukrainian).

Lyst Bejly Hundy do Fedora Potushnjaka vid 29 hrudnja 1940 r. [Letter from Beila Gunda to Fedor Potushniak dated December 29, 1940.], Tyvodar, M. P., 2005. Zhyttja i naukivi pochyky Fedora Potushnjaka, Uzhhorod: Grazhda, s. 86–88. (in Ukrainian).

Lyst Bejly Hundy do Fedora Potushnjaka vid 6 lypnja 1941 r. [Letter from Beila Gunda to Fedor Potushniak dated July 6, 1941.], Tyvodar, M. P., 2005. Zhyttja i naukivi pochyky Fedora Potushnjaka, Uzhhorod: Grazhda, s. 98–99. (in Ukrainian).

Lyst Hanny Potushnjak do Mykyty Chruscsova [Letter from Anna Potushnyak to Nikita Khrushchev]. Tyvodar, M. P., 2005. Zhyttja i naukivi pochyky Fedora Potushnjaka, Uzhhorod: Grazhda, s. 120–121. (in Russian).

Lyst Ivana Harajdy do Fedora Potushnjaka vid 1 zhovtnja 1941 r. [Letter from Ivan Garaida to Fedor Potushniak dated October 1, 1941.], Tyvodar, M. P., 2005. Zhyttja i naukivi pochyky Fedora Potushnjaka, Uzhhorod: Grazhda, s. 100. (in Ukrainian).

Lyst Ivana Harajdy do Fedora Potushnjaka vid 5 lypnja 1941 r. [Letter from Ivan Garaida to Fedor Potushniak dated July 5, 1941.], Tyvodar, M. P., 2005. Zhyttja i naukivi pochyky Fedora Potushnjaka, Uzhhorod: Grazhda, s. 97. (in Ukrainian).

Lyst Ivana Harajdy do Fedora Potushnjaka vid 17 lypnja 1941 r. [Letter from Ivan Garaida to Fedor Potushniak dated July 17, 1941.], Tyvodar, M. P., 2005. Zhyttja i naukivi pochyky Fedora Potushnjaka, Uzhhorod: Grazhda, s. 99. (in Ukrainian).

Lyst M. Kozmy do premjer-ministra Uhorscsyny Paka Teleki vid 11 siccsnja 1941 r. [Letter from M. Kozma to the Prime Minister of Hungary, Count Pál Teleki, dated January 11, 1941.], Kozma Miklós: A visszacsatolt Kárpátalja. Nopló, Szerk. Brenzovics, L., 2009, Ungvár: KMKSZ, old. 268. (in Hungarian).

Lyst Mykoly Lelekacs do Fedora Potushnjaka vid 22 bereznja 1941 r. [Letter from Mykola Lelekach to Fedor Potushniak dated March 22, 1941.], Tyvodar, M. P., 2005. Zhyttja i naukivi pochyky Fedora Potushnjaka, Uzhhorod: Grazhda, s. 90–92. (in Ukrainian).

Lyst Mykoly Lelekacs do Fedora Potushnjaka vid 22 kvitnja 1941 r. [Letter from Mykola Lelekach to Fedor Potushniak dated

- April 22, 1941.]. Tyvodar, M. P., 2005. Zhyttja i naukivi pochyky Fedora Potushnjaka, Uzhhorod: Grazhda, s. 92–93. (in Ukrainian).
- Lyist tymczasovo vykonujucsoho obov'язky rektora Uzhhorodskoho derzhavnoho universytetu I. H. Rohalja do nacsaljnyka Upravlinnja universytetu Ministerstva vyschoji osvity SRSR prof. K. F. Zhihacsa vid 22 zhovtnja 1947 r.* [Letter from the temporarily acting rector of Uzhhorod State University, I. G. Rogal, to the head of the Department of Universities of the USSR Ministry of Higher Education, Prof. K. F. Zhigach, dated October 22, 1947.]. Tyvodar, M. P., 2005. Zhyttja i naukivi pochyky Fedora Potushnjaka, Uzhhorod: Grazhda, s. 100–101. (in Ukrainian).
- Literaturnyj i mysteczkyj vecser Podkarpatskoho Obscestva Nauk* [Literary and artistic evening of the Subcarpathian Society of Sciences], 1942, Nedjelja, Ungvar, 20. deczembra. (in Ruthenian).
- Mazurok, I., 2010. *Pravove stanovyscse Zakarpattja u 939–1944 rr. (Istoryko-pravove doslidzhennja)* [Legal status of Transcarpathia in 1939–1944 (Historical and legal research)], Uzhhorod: Karpatsjka vezha, 308 s. (in Ukrainian).
- Mykytasj, V., 1961. *F. M. Potushnjak* [F. M. Potushnyak], Uzhhorod: Zakarpat. knyzh.-hazet. vyd-vo. (in Ukrainian).
- Miscsanyn, V., 2018. *Radjanizaczija Zakarpattja 1944–1950 rr.: Monografija* [Sovietization of Transcarpathia 1944–1950: Monograph], Uzhhorod: RIK-U, 644 s.: foto. (in Ukrainian).
- Na predlozhenije shkoljnaho otdelenija Rehentskaho Komissariata v Uzhhorodje* [At the proposal of the school department of the Regency Commissariat in Uzhgorod], 1940, Russkaja pravda, № 16, s. 2.
- Ob opravdateljnych komissijach* [About justification commissions], 1939, Russkaja pravda, № 34, s. 2. (in Russian).
- Objavlenije v djele opravdanija aptekarej, aptekarskich kandidatov i praktikantov, nesostojavshich v madjarskoj obscestvennoj sluzhbe, prozhivajuscich v vozsojedinjonnoj podkarpatskoj oblasti* [Announcement for the justification of pharmacists, pharmacist candidates and trainees who were not in the Hungarian public service, living in the reunited Subcarpathian region], 1939, Kárpátalai közlöny – Podkarpatskij vestnik, № 17, s. 33–34. (in Ruthenian).
- Objavlenije. Po djelu opravdanija aptekarej, aptekarskich kandidatov i praktikantov, nesostojavshich na obscestvennoj sluzhbe, prebyvajuscich na obratno prisojedinjonnoj podkarpatskoj territoriji* [Announcement. On the case of acquittal of pharmacists, pharmacist candidates and pharmacist trainees who are not in public service, residing in the re-annexed Subcarpathian territory], 1940, Kárpátalai közlöny – Podkarpatskij vestnik, № 28, s. 49–50. (in Ruthenian).
- Olashyn, M. V., 2007. *Istorycsnyj fakul'tet Uzhhorodskoho nacjonal'nogo universytetu (1945–2007). Korotkyj istorycsnyj narys ta dovidkovi materialy* [The Faculty of History of Uzhhorod National University (1945–2007). A brief historical sketch and reference materials], Uzhhorod: Vydavnyctvo «Grazhda», 124 s. (in Ukrainian).
- Olashyn, M. V., 2010. *Istorycsnyj fakul'tet Uzhhorodskoho nacjonal'nogo universytetu: Biobibliohrafsnyj dovidnyk* [Faculty of History of Uzhhorod National University: Biobibliographic Directory], Uzhhorod: Vyd-vo Grazhda, 426 s. (in Ukrainian).
- Opravdanije ucsitelej poslje Rozhdestva* [Justification of teachers after Christmas], 1939, Russkaja pravda, № 51, s. 2. (in Russian).
- Opravdanija podkarpatskich ucsytel'jov y professorov zacsnesja koncem januarja* [The acquittal of Subcarpathian teachers and professors will begin at the end of January], 1940, Nova Nedelja, 21 januarja. (in Ruthenian).
- Opravdateljnyja komissiji naznacseny* [Exoneration commissions have been appointed], 1940, Russkaja pravda, № 12, s. 2. (in Russian).
- Oficzynskij, R. *Sady Semiramidy, abo imperatyv Fedora Potushnjaka* [The Gardens of Semiramis, or the Imperative of Fedor Potushnyak]. Potushnjak, F., 2003. Ja i bezkinecsnistj (Narysy istoriji filosofiji Zakarpattja), Uporjad., prymit. ta pisljamova R. Oficzynskoho, Uzhhorod: Grazhda, s. 110–120. (in Ukrainian).
- Oficzynskij, R. 1994. *Filosofski pohljady Fedora Potushnjaka (1910–1960)* [Philosophical views of Fedor Potushniak (1910–1960)]. Molodj – Ukrajini. Naukovi zapysky molodych uscenyh Uzhhorodskoho derzhavnoho universytetu, Tom 1, Uzhhorod: Zakarpatskij Czentr soczial'noji sluzhby dlja molodi, s. 56–66. (in Ukrainian).
- Oficzynskij, R. 1997. *Politycsnyj rozvytok Zakarpattja u skladi Uhorscsyny (1939–1944)* [Political development of Transcarpathia as part of Hungary (1939–1944)], Peredm. V. Zadorozhnoho, Kyjiv: Instytut istoriji Ukrajiny Naczional'noji akademiji nauk Ukrajiny, 244 s. (in Ukrainian).
- Potushnjak, F., 1943. *Korotkyj narys fylozofiji Podkarpattja* [A brief essay on the philosophy of Subcarpathia]. Literaturna Nedjelja Podkarpatskoho Obscestva Nauk, Ungvar, Rocsnyk III (Évfolyam), Cyslo 14, s. 17–20, 32–34, 43–47, 54–56, 68–70. (in Ruthenian).
- Pavlenko, H., Pavlenko, M., 2001. *Fedir Mychajlovycs Potushnjak ocsyma studentiv-istorykiv* [Fedir Mykhailovych Potushnyak through the eyes of history students]. Carpatica – Karpatyka, Vyp. IX: Naukovo-pedahohicsna dijal'nistj ta literaturna tvorcistj Fedora Potushnjaka (Do 90-ricscsja vid dnja narodzhennja), Uzhhorod: Vydavnyctvo «Lira», s. 39–43. (in Ukrainian).
- Padjak, V., 2000. *Trahicsna dolja fundamental'noji bibliohrafsnoji praczi Pidkarpattja: Ohljad vidnajdenych archivnych materialiv* [The Tragic Fate of the Fundamental Bibliographic Work of Subcarpathia: A Review of Found Archival Materials]. Zahaljna bybliohrafija Podkarpattja. Z dodatkami: 1. Bibliohrafija podkarpatskoj ruskoj lyteratury. 2. Bibliohrafija podkarpatskoj ruskoj ystiriji lyteratury, Zlozhyly: Leleacs N., Harajda Y.; peredm. D. Danyljuka; pisljamova V. Padjaka, Uzhhorod: Vydavnyctvo V. Padjaka, s. 187–196. (in Ukrainian).
- Padjak, V., 2016. *Narys istoriji karpatorusynskoj literatury* [An outline of the history of Carpatho-Rusyn literature], Toronto: Kafedra ukrajinoznavesych studij Torontsjkoho universytetu, 242 s. (in Ukrainian).
- Petrovczij, I., 2005. *Fedir Mychajlovycs Potushnjak: 95-ricscsja z dnja narodzhennja pysjmen'nyka, etnografa (1910–1960)* [Fedor Mykhailovych Potushnyak: 95th anniversary of the birth of the writer, ethnographer (1910–1960)]. Kalendar krajeznavesych pamjatnych dat Zakarpattja na 2005 rik. Rekomendaczijnij bibliohrafsnyj posibnyk, Ukladacsi: T. I. Vasyljeva, H. V. Bobonycs; nauk. red. V. I. Padjak; vidp. za vyp. L. Z. Hryhach; vyp. red. L. O. Iljesenko, Uzhhorod: Vyd-vo V. Padjaka, s. 97–102. (in Ukrainian).
- Pid pokrovytel'stvom muzy Klio. Istorycsnomu fakul'tetu Uzhhorodskoho nacjonal'nogo universytetu – 60 rokiv* [Under the patronage of the muse Clio. The Faculty of History of Uzhhorod National University is 60 years old], Упоряд.: М. В. Олашин, Ю. О. Остапеч, М. Ю. Токар, В. І. Фенюс, 2005, Uzhhorod: Polihraf-czentr «Lira», 280 s.; il. (in Ukrainian).
- Pop, I., 2006. *Potushnjak Fjodor* [Potushniak Fedor]. Pop, I. *Encyklopedija Podkarpatskoj Rusi*, Uzhhorod: PP «Povcs R. M.», s. 301–302. (in Russian).
- Pop, I., 2010. *Potushnjak Fedir (Potjashnjak Fedor)* [Potushnyak Fedor (Potyashnyak Fedor)]. Encyklopedija istoriji ta kul'tury karpatskuch rusyniv, Ukladacsi: P. R. Magocsij ta I. Pop; zah. red. P. R. Magocsija; per. z anhl. N. Kushko; red. ukr. vyd. V. Padjak; vyp. red. L. Iljesenko, Uzhhorod: Vydavnyctvo V. Padjaka, s. 610–611. (in Ukrainian).
- Popovycs, I., 2006. *Zakarpattja za doby rannjoho zaliza* [Transcarpathia during the Early Iron Age], Kraków – Lwów: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 121 s. + 10 foto + 52 rys. (in Ukrainian).

- Potushnjak, M., Popovycs, I., Kobalj, Jo., 2000. *Archeolohicsni doslidzhennja Fedora Potushnjaka* [Archaeological research by Fedor Potushniak], Uzhhorod. (in Ukrainian).
- Potushnjak, M., 2001. *Pamjatky kamjanoho viku, vyjavleni ta doslidzheni F. Potushnjakom* [Stone Age monuments discovered and researched by F. Potushniak]. Carpatia – Karpatyka, Vyp. IX: Naukovo-pedahohicsna ta literaturna tvorcistj Fedora Potushnjaka (Do 90-ricscsja vid dnja narodzhennja), Uzhhorod: Vydavnyctvo «Lira», s. 18–38. (in Ukrainian).
- Potushnjak, Ф. *Zakarpatoukrajinsjka etnografija (znacsennja, istorija, zadacsi, problemy ta jich rishennja, elementy ta jich rozmiscennja)* [Transcarpathian Ukrainian ethnography (meaning, history, tasks, problems and their solutions, elements and their placement)]. Tyvodar, M. P., 2005. Zhyttja i naukivi pochyky Fedora Potushnjaka, Uzhhorod: Grazhda, s. 163–254. (in Ukrainian).
- Potushnjak, F. M. *Avtobiografija* [Autobiography]. Tyvodar, M. P., 2005. Zhyttja i naukivi pochyky Fedora Potushnjaka, Uzhhorod: Grazhda, s. 123–125. (in Russian).
- Potushnjak, F. M., 1958. *Archeolohicsni znachidky bronzovoho ta zaliznogo viku na Zakarpattji* [Archaeological finds from the Bronze and Iron Ages in Transcarpathia], Uzhhorod, 144 s. + 86 tabl. (in Ukrainian).
- Potushnjak, F., 1994. *Korotkyj narys filosofiji Pidkarpattja* [A brief outline of the philosophy of Subcarpathia], Uzhhorod: MPP «Grazhda», 52 s. (in Ukrainian).
- Potushnjak, F., 2001. *Susidni narody v svitohljadi ukrajincziv Zakarpattja* [Neighboring peoples in the worldview of Ukrainians in Transcarpathia], Opracuvav, pidhotuvav do druku ta napysav komentari do nej M. Tyvodar. Carpatia – Karpatyka, Vyp. IX: Naukovo-pedahohicsna ta literaturna tvorcistj Fedora Potushnjaka (Do 90-ricscsja vid dnja narodzhennja), Uzhhorod: Vydavnyctvo «Lira», s. 231–244. (in Ukrainian).
- Potushnjak, F., 2003. *Ja i bezkinesnistj (Narysy istoriji filosofiji Zakarpattja)* [I and Infinity (Essays on the History of Philosophy of Transcarpathia)], Uporjad., prymit. ta pisljamova R. Oficzynsjkoho, Uzhhorod: Grazhda, 129 s. (in Ukrainian).
- Potushnjak, F., 1941. *Socziolohija sela* [Rural sociology], Nedjelja. Ungvar, 5 oktobra. (in Ruthenian).
- Potushnjak, F., 1941. *Filozofija jazyka* [Philosophy of language], Nedjelja. Ungvar, 19 oktobra; 26 oktobra. (in Ruthenian).
- Potushnjak, F., 1942. *Pochodzhennja nazv «Maramorosh» y «Syhot»* [The origin of the names "Maramorosh" and "Sygot"], Nedjelja. Ungvar, 10 maja. (in Ruthenian).
- Potushnjak, F., 1942. *Utopiji* [Utopias], Nedjelja. Ungvar, 22 februara; 1 marta. (in Ruthenian).
- Potushnjak, F., 1943. *Populaczija* [Population], Nedjelja. Ungvar, 7 februara; 14 februara. (in Ruthenian).
- Protokol dopytu v jakosti svidka M. M. Lelekacza po kryminalnijj spravi na Chomu V. D., meshkaczja m. Uzhhoroda, hreko-katolyczkoho svjascsenjnyka, 18 veresnja 1951 r.* [Protocol of interrogation as a witness of M. M. Lelekach in the criminal case against Khoma V. D., a resident of Uzhhorod, a Greek Catholic priest, September 18, 1951.] Posylennja politycsnych represij proty meshkancziv Zakarpattja na zavershaljnomoj etapi joho radjanizacziji. 1947–1953 rr. Zbirnyk archivnych dokumenitiv i materialjiv, Uporjad. O. M. Korsun, 2018, Uzhhorod: VDV «Karpaty», s. 316–317, № 165. (in Ukrainian).
- Pumpynezj, V., 2013. *Jak u Velykych Lucskach Mykytu Chruscsova zustricsaly* [How Nikita Khrushchev was met in Velikiye Luchki]. Zakarpatty.net.ua. 21.04.2013. Ostannje vidviduvannja: 26.03.2025. (in Ukrainian).
- Recsj rehentskoho komissara vitjaza Nikolaja z Leveldu dnja 26-ho januarja 1941 roka z nahody zaosnovanja Podkarpatskoho Obscsestva Nauk* [Speech of the Regency Commissioner Knight Nikolai Kozm on the Level of the Day of January 26, 1941 on the occasion of the founding of the Subcarpathian Society of Sciences], 1941, Zorja-Hajnal. Csasopys Podkarpatskoho Obscsestva Nauk - A Kárpátaljai Tudományos Társaság Folyóirata. Uzhhorod – Ungvár, Rocsnyk I. évfolyam, Csasz. 1-2. szám, s. 6–14; uhor. movoju: old. 7–15. (in Ruthenian).
- Rozporjazenja m. kor. ministerstva cs. 7.800. z roku 1939. M. Pr. v dili orhanizacziji y zapovnenja posad (dovzhostnej) publycsnoj sluzhby na podkarpatskych terytorijach, vernuvshyhysja k M. Sv. Koroni* [Order of the m. king. of the Interior, part 7.800. from the year 1939. M. Pr. in the matter of organizing and filling the posts (positions) of public service in the Subcarpathian territories returned to the Holy Crown], 1939, Kárpátaljai közlöny – Podkarpatskyj vistnyk, № 5, s. 4–12. (in Ruthenian).
- Rusyns'kyj dajdzhest 1939 – 1944, III/1. Kronyka. Teksty z uzhhorodskych novynok «Nova Nedilja» y «Karpatska Nedilja» 1939-1941 rr.* [Ruthenian Digest 1939–1944, III/1. Chronicle Texts from the Uzhhorod novelties "New Sunday" and "Carpathian Sunday" 1939–1941.]. Materialy ushoryv y spredslovo napysav M. Kapralj, 2010, Njireghhaza: Vudala katedra ukrajyns'kuj y rusyns'kuj filolohiji Njireghhaz'kuj Vysshuj Shkoly, 250 s. (in Ruthenian).
- Rusyns'kyj dajdzhest 1939–1944. I. Nauka. Naucsni y naucsno-populjarni teksty z novynok 1939–1944 rr.* [Ruthenian Digest 1939–1944. I. Science. Scientific and popular science texts from the novelties of 1939–1944.], Materialy ushoryv y spredslovo napysav M. Kapralj, 2008, Njireghhaza: Vudala katedra ukrajyns'kuj y rusyns'kuj filolohiji Njireghhaz'kuj Vysshuj Shkoly, 200 s. (in Ruthenian).
- Rusyns'kyj dajdzhest 1939–1944. II. Krasnoe pysemstvo. Teksty z novynok «Karpatska Nedilja» u «Nedilja»* [Russian Digest 1939–1944. II. Red writing. Texts from the novelties "Carpathian Sunday" and "Sunday"], Njireghhaza: Vudala katedra ukrajyns'kuj y rusyns'kuj filolohiji Njireghhaz'kuj Vysshuj Shkoly, 240 s. (in Ruthenian).
- Spysok korespondentiv i spivrobotnykiv Pidkarpats'koho Tovarystva Nauk, scso otrymaly honorary za opublikovani stat'ji u 1944 r., Uzhhorod, 31 hrudnja 1944 r.* [List of correspondents and employees of the Subcarpathian Society of Sciences who received fees for published articles in 1944, Uzhhorod, December 31, 1944.]. Derzhavnyj archiv Zakarpats'koj oblasti, Fond R-14, Opys 1, Sprava 35, Arkush 1. (in Ukrainian).
- Tyvodar, M. P., 2007. *Potushnjak Fedir Mychajlovycs* [Potushnyak Fedor Mykhailovych]. Encyklopedija Zakarpattja. Vyznacsni osoby XX stolittja, Redkolehija., Uzhhorod: Vydavnyctvo «Grazhda», s. 262–263. (in Ukrainian).
- Tyvodar, M. P., 1968. *Obscsestvennyj i semejnij byt kolchoznikov Zakarpattja: Istoriko-etnograficeskoje issljedovanie* [Social and family life of collective farmers in Transcarpathia: Historical and ethnographic research], Avtoreferat. dysert. na soiskanje naucsnoj stepeni kand. ist. nauk: 576, Kijev: Institut iskvstvovedenija, foljkloristiki i etnografiji im. M. F. Ryl'skoho AN USSR, 29 s. (in Russian).
- Potushnjak Fedir Mychajlovycs* [Potushnyak Fedor Mykhailovych]. Zakarpattja v Encyklopediji ukrajinoznavstva, Redakczija, uporjad. ta peredmova V. Markusja, 2003, Uzhhorod: Grazhda, c. 123. (212 c.). (in Ukrainian).
- Tyvodar, M. P., 2005. *Zhyttja i naukovi poshuky Fedora Potushnjaka* [The life and scientific research of Fedor Potushnyak], Uzhhorod: Grazhda, 284 s.: il. (in Ukrainian).
- Tyvodar, M. P., 2010. *Etnografija Zakarpattja: Istoryko-etnograficsnyj narys* [Ethnography of Transcarpathia: Historical and Ethnographic Essay], Uzhhorod: Grazhda, 416 s. + 16 s. kol. il. (in Ukrainian).
- Tyvodar, M. *Fedir Potushnjak* [Fedor Potushnyak]. Pedahohy-naukovczy, Csastyna I, Uporjad. i peredm. V. V. Turjanczja, 1997, Uzhhorod, s. 86–90. (in Ukrainian).

- Tyvodar, M., 1994. *Fedir Potushnjak* [Fedor Potushnyak]. Uzhhorodskij universytet, 27 kvitnja. (in Ukrainian).
- Tyvodar, M., 1995. *Zakarpattja: narodoznavcsi rozдумы* [Transcarpathia: ethnographic reflections], Uzhhorod: Vydavnyctvo «Karpaty», 208 s. (in Ukrainian).
- Tyvodar, M., 2001. *Fedir Potushnjak – vydatnyj ukrajins'kyj narodoznavecj 30–50-ch rokiv XX st.* [Fedor Potushnyak is a prominent Ukrainian ethnographer of the 1930s–1950s.]. *Carpatica – Karpatyka*, Vyp. IX: Naukovo-pedahohicsna ta literaturna tvorecistj Fedora Potushnjaka (Do 90-ricscsja vid dnja narodzhennja), Uzhhorod: Vydavnyctvo «Lira», s. 9–17. (in Ukrainian).
- Tyvodar, M., 2010. *Etმოლოგია: Navcsaljnij posibnyk* [Ethnology: Study Guide], Vyd. tretje, vypr. i dopovn., Uzhhorod: Grazhda, 2010, 504 s. (in Ukrainian).
- Tyvodar, M., 2016. *Odkrovennja kandydata nauk Fenycsa* [Revelation of Ph.D. Fenich], Uzhhorod: Grazhda, 24 s. (in Ukrainian).
- Упрощение производства?* [Simplification of production?], 1940, Russkaja pravda, № 114, c. 2. (in Russian).
- Ur, L., 2001. *Zvjazky Fedora Potushnjaka z uhors'kym akademikom Belozu Hundoju* [Fedor Potushniak's connections with Hungarian academician Bela Hunda], *Carpatica – Karpatyka*, Vyp. IX: Naukovo-pedahohicsna ta literaturna tvorecistj Fedora Potushnjaka (Do 90-ricscsja vid dnja narodzhennja), Uzhhorod: Vydavnyctvo «Lira», s. 43–46. (in Ukrainian).
- Urjadnycsna polityka uhors'koho pravyteljstva na Podkarpattju* [Government policy of the Hungarian government in Subcarpathia], 1943. Nedjelja, 17. oktobra, s. 2. (in Ruthenian).
- Fedaka, D., 2009. *Fedir Mychajlovycs Potushnjak. 100-ricscsja vid dnja narodzhennja pysmjennyka, vcsenoho-istoryka ta filosofa (1910–1960)* [Fedor Mykhailovych Potushnyak. 100th anniversary of the birth of the writer, historian and philosopher (1910–1960)]. *Kalendar krajeznavcsych pamjatnych dat Zakarpattja na 2005 rik. Rekomendacijnyj bibliohraficsnyj posibnyk*, Ukladacsi: T. I. Vasyljeva, H. V. Bobonycs; nauk. red. V. I. Padjak; vidp. za vyp. L. Z. Hryhach; vyp. red. L. O. Iljcsenko, Uzhhorod: Vyd-vo V. Padjaka, s. 64–75. (in Ukrainian).
- Chlanta, I. V., 1995. *Literaturne Zakarpattja u XX stolittji: Biobibliohraficsnyj pokazhcsyk* [Literary Transcarpathia in the 20th Century: Bibliographic Index], Uzhhorod: Zakarpattja, s. 592–603. (in Ukrainian).
- Csekrij, H. S. *Avtobiohrafijsja* [Autobiography], Derzhavnyj archiv Zakarpats'koji oblasti, UzhNU, Viddil kadriv, Sprava № Tom 10. Osobovi spravy praczivnykiv zvilnjenych u 2000 r. Cs–Ja 1–240, Csekrij Hryhorij Semenovycs, 1–113, Arkush 57–58. (in Ukrainian).
- Csepur Dmytro Venedyktovycs* [Chepur Dmytro Venediktovych], Enczyklopedija sucasnoji Ukrajiny, litera Cs. esu.com.ua. Ostannje vidviduvannja: 10.04.2025 p. (in Ukrainian).
- Csleny opravdateljnoj komissiji dlja administrativnych csinovnikov v Marmarochskoj zhupi* [Members of the Justification Commission for Administrative Officials in Marmarosh County], 1940. Russkaja pravda, № 26, s. 2. (in Russian).
- Csto budet s csinnikami uvolenymi s 1 apreļa?* [What will happen to the officials dismissed from April 1?], 1940. Russkaja pravda, № 69, s. 3. (in Russian).
- Csucska, P., Markusj, V., 1999. *Kuljturni vidnosyny na Zakarpattji naperedodni i v roky Druhoji svitovoji vijny* [Cultural relations in Transcarpathia on the eve and during the Second World War]. *Zakarpattja pid Uhorscsynuju 1938–1944 rr.*, Redaktory: V. Markusj ta V. Chudanycs, Nju-Jork – Csikaho – Uzhhorod: „Grazhda”–Karpaty, s. 88–119. (in Ukrainian).

Volodymyr Fenych

Candidate of Historical Sciences, Docent,
of the Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

INTELLECTUAL BIOGRAPHY OF FEDOR POTUSHNYAK (1910 – 1960) – MEMBER OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHIC SOCIETY, COLLABORATOR OF THE SUBCARPATHIAN SOCIETY OF SCIENCES, ASSOCIATE PROFESSOR OF THE HISTORICAL FACULTY OF UZHGOROD UNIVERSITY

In this article, the author tries to draw attention to the figure of the ethnographer, folklorist, writer, poet, translator, philosopher, archaeologist, and historian Fedor Potushniak, who in February of this year turned 115 years old and 65 years old since his death. Fedir Mykhailovych Potushnyak was a typical local intellectual with a dramatic fate in the tragic 20th century. Born into an ordinary rural Ruthenian family, he had good financial support from his parents, graduated from Charles University in Prague, taught for a short time, and became a conscious Ukrainophile. Despite his national-political views, the Hungarian government supported the educated intellectual, as a result of which F. Potushniak became a member of the Hungarian Royal Ethnographic Society and an employee of the state Subcarpathian Society of Sciences, which, together with the Hungarian authorities in 1941 – 1944, created an independent Ruthenian ethnic identity in the Subcarpathian territory, and from which, as early as the end of December 1944, he received a fee for his publications. A few months after being mobilized into the Hungarian army, F. Potushniak surrendered to Soviet captivity, after which, with the support of local communist friends P. Lintur and I. Kercha, he was released from the prisoner of war camp and got a government job. The longest period of F. M. Potushnyak's life and work was associated with his work at the Faculty of History of Uzhhorod State University (1946 – 1960). During this time, the good scientist and favorite of students experienced different things: on the one hand, career growth - membership in the Union of Writers of the Ukrainian SSR and obtaining and maintaining the academic title of associate professor without the scientific degree of candidate of historical sciences, and on the other - constant public ideological harassment in anti-Sovietism and the labeling of "enemy of the people." The apogee with the fatal finale of the inhuman activities of several colleagues at the faculty and at the university was the so-called "Kushnir case" at the turn of 1959 – 1960, during which the "sexots"

Wolfson, Mezherberg, Chubukov and other "good guys" achieved their goal: F. Potushniak died prematurely, not reaching the age of 50... Fedor Potushnyak left behind a solid scientific legacy: the bibliography of his works includes 267 items. Of these, more than 100 of the highest quality studies in terms of content were written and published during the Hungarian period of the scientist's life and work, when he was a member of the Hungarian Ethnographic Society and a PON employee. F. Potushnyak became a victim (not the first and not the last) of his colleagues-"sexots", and the Faculty of History, where the ideological struggle with the "enemies of the people" never stopped, forever perpetuated the bad reputation of an intellectual environment where scores are settled with dissenters who did not want to keep up with the "general line" of the party, the authorities, the state, the titular nation...

Keywords: Fedir Potushniak, Hungarian Royal Ethnographic Society, Subcarpathian Society of Sciences, ethnographer, folklorist, writer, poet, translator, archaeologist, philosopher, historian, teacher, lecturer, intellectual, Subcarpathia, Transcarpathia, Uzhhorod State University, Faculty of History, "Kushnir case".

Надійшла до редакції / Received: 22.04.2025

Схвалено до друку / Accepted: 13.05.2025